

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
Τμήμα Μουσειοπαιδαγωγικής Εκπαίδευσης

Επιβλέποντες Καθηγητές:
Επίκουρη Καθηγήτρια Α. Κοντογιάννη
Αναπληρωτής Καθηγητής Ε. Αυδίκος

**Λαϊκά Δρώμενα - το Έθιμο της Περπερούνας
στην Ελληνική Κοινωνία και Εκπαίδευση.**
*Βιβλιογραφική έρευνα και πρώτη διερεύνηση προγράμματος εφαρμογής
με την τεχνική της αφήγησης και του παιχνιδιού ρόλων.*

ΕΛΕΝΗ ΝΑΚΗ
ΑΜ: 1300005

ΙΟΥΝΙΟΣ 2004

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7770/1
Ημερ. Εισ.: 23/11/2009
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΣΕ - ΜΕ
2004
ΝΑΚ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
Π Ρ Ω Τ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ	6
2. ΠΑΡΑΔΟΣΗ.....	6
2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ	6
2.2 ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ.....	7
2.3 ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΓΡΑΠΤΗ-ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ)	8
2.4 ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ - ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ	9
2.5 ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ).....	10
3. ΕΘΙΜΑ-ΔΡΩΜΕΝΑ.....	12
3.1 ΕΘΙΜΑ	12
3.1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΘΙΜΩΝ.....	12
3.1.2 ΠΕΡΙ ΕΘΙΜΩΝ.....	13
3.2 ΔΡΩΜΕΝΑ	13
3.2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ	16
3.2.2 ΑΙΤΙΟ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ.....	16
3.2.3 ΜΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΔΡΩΜΕΝΑ	17
3.2.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ	18
4. ΕΠΩΔΗ - ΜΑΓΕΙΑ	20
4.1 ΕΠΩΔΗ.....	20
4.1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΩΔΗΣ.....	20
4.1.2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΠΩΔΗΣ.....	20
4.2 ΜΑΓΕΙΑ	22
4.2.1 ΑΙΤΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΜΑΓΕΙΑΣ	22
4.2.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΜΑΓΕΙΑΣ	23
4.2.2.1 ΟΜΟΙΟΠΑΘΗΤΙΚΗ ΜΑΓΕΙΑ	23
4.2.2.2 ΜΕΤΑΔΟΤΙΚΗ ΜΑΓΕΙΑ.....	23
5. ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑ.....	25
5.1 ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	25
5.2 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ	28
5.2.1 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ)	28
5.2.2 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ ΣΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.....	29

5.3.1 Το άσμα της Μπαρμπαρούσας στη Μακρυνεία	33
5.3.2 Η Περπερούνα στη Χαλκιδική (Ιερισσός)	35
5.3.3 Έθιμα των Βλαχοφώνων	36
5.3.4 Μαγικά συνήθειαι – Έθιμα κατά την ανομβρία στον Πόντο	37
5.3.5 Αγροτικά έθιμα στο Δρυμό Μακεδονίας	38
5.3.6 Πιπιρίτσα στον Πολύγυρο Χαλκιδικής	39
5.3.7 Περπερούνα στην Καστοριά	40
5.3.8 Μπιρμπιρίτσα στη Θράκη	41
5.3.9 Ήθη έθιμα και προλήψεις του χωριού Ευκαρύου	42
5.3.10 Πιπεριά στο Ξηροχώρι Εύβοιας	44
5.3.11 Μαγικές ενέργειες για πρόκληση βροχής στο Αρμενοχώρι	45
5.3.12 Ντούντουλας στα Κίμινα Θεσσαλονίκης	46
5.4.1 ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ	49
5.5 ΤΟ ΕΘΙΜΟ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ	50
Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ	54
6.ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	54
6.1 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ	54
6.2 ΣΤΟΧΟΙ	56
6.3 ΔΕΙΓΜΑ	56
6.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	57
6.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	64
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	67
8. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	71

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βαδίζοντας στον 21^ο αιώνα με την εξέλιξη και τις βαθιές και ραγδαίες αλλαγές της κοινωνίας ο άνθρωπος κινδυνεύει να ξεχάσει ή και να χάσει την πολιτιστική του ταυτότητα και τις ρίζες του. Ως απάντηση σ' αυτή την πιθανότητα προβάλλει η μελέτη της παράδοσης. Κυρίως νοείται η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, όχι με τη μορφή της γνωριμίας του παρελθόντος ως ένα πολιτισμό που δεν υφίσταται, αλλά με γνώμονα την επαφή των παιδιών με την παράδοση, την κατανόηση της πολιτιστικής εξέλιξης της κοινωνίας στο χρόνο.

Φυσικά, για να μπορέσουμε να επεκταθούμε στις έννοιες αυτές, θα πρέπει να αναφέρουμε στο πρώτο μέρος τι είναι παράδοση και τη σημασία της, σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις, ποιες μορφές παράδοσης υπάρχουν και πώς αντιμετωπίζεται η παράδοση σήμερα.

Στόχος της εργασίας αυτής είναι η παρουσίαση και μελέτη του εθίμου της Περπερούνας που αφορά στην πρόκληση βροχής σε αγροτικές περιοχές.

Στην εργασία αυτή θα γίνει μια απόπειρα παρουσίασης των δρωμένων σχετικών με το θέμα γενικότερα και ειδικότερα του συγκεκριμένου. Η έρευνά μας αφορά στην εμφάνιση του εθίμου αυτού χρονικά και γεωγραφικά, καθώς εμφανίζεται παρόμοιο και σε ξένες χώρες αλλά και σε παλιότερες εποχές.

Όμως, θα εστιάσουμε περισσότερο στην ελληνική περιοχή εμφάνισης της Περπερούνας, εξετάζοντας τις μορφές εκδήλωσης, το χρόνο και τον τόπο τέλεσης, τις ομοιότητες και τις διαφορές που υπάρχουν σε κάθε τόπο και σε αντίστοιχα έθιμα.

Οφείλουμε επίσης να εξετάσουμε πώς μεταδίδεται η παράδοση από γενιά σε γενιά, καθώς επίσης και το ρόλο της εκπαίδευσης στη διαδικασία αυτή, καθώς το σχολείο έχει αναλάβει ένα μεγάλο μέρος της αγωγής του παιδιού και της διάδοσης των πολιτισμικών αξιών.

Σήμερα, τα παιδιά δεν έρχονται σε επαφή με την παράδοση όπως παλιότερα. Τα ομαδικά παιχνίδια, τα λαϊκά παραμύθια, οι αφηγήσεις, οι παροιμίες, οι τελετές έχουν εκλείψει· τα παιδιά έχουν στραφεί στην τεχνολογία, η οποία μπορεί να μειώσει το συγχρωτισμό με άλλα παιδιά και ιδιαίτερα στο περιβάλλον των μεγάλων πόλεων.

«Ο άνθρωπος ως βιολογικό ον από τη γέννηση του παρουσιάζει αδυναμίες και είναι αδύνατον να επιβιώσει χωρίς τη βοήθεια του κοινωνικού περιβάλλοντος. Σε αντιστάθμισμα της αδυναμίας και της εξάρτησης αυτής διαθέτει "φύσει" ικανότητες

που μπορούν να εκδιπλωθούν, να εξελιχθούν και να διαμορφωθούν με την επίδραση της αγωγής (ανθρωπολογική βάση της αγωγής).

Ο άνθρωπος δεν έχει μόνο ανάγκη της αγωγής αλλά είναι και μορφώσιμο ον. Σε σχέση με το γεγονός αυτό τίθεται το ερώτημα ποιοι πρέπει να είναι ο σκοπός της αγωγής και με ποια μέτρα η αγωγή θα βοηθήσει τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο να διαμορφώσει ελεύθερα και αυτοδύναμα την προσωπικότητά του και να οδηγηθεί στην ωριμότητα (παιδαγωγική βάση της αγωγής).

Η αγωγή εμφανίζεται ως υποχρέωση και έργο των γενεών να διατηρήσουν και να μεταδώσουν στη νέα γενεά τα αγαθά του πολιτισμού. Χωρίς αγωγή δεν υπάρχει συνοχή της κοινωνίας και συνέχεια του πολιτισμού. Το έργο αυτό αναλαμβάνει το σχολείο που, ως θεσμός της κοινωνίας και παράλληλα προς την οικογένεια, είναι επιφορτισμένο με την κοινωνική ένταξη και την "πολιτισμοποίηση" του αναπτυσσόμενου ατόμου (κοινωνική βάση της αγωγής).»¹

Με τη μελέτη του αναλυτικού προγράμματος μαθημάτων στην εκπαίδευση θα προσπαθήσουμε να διακρίνουμε την προσέγγιση και εξοικείωση των παιδιών με την παράδοση, όχι μόνο τη στενή τοπική (αν θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχει), αλλά και την ευρύτερη παράδοση του λαού, του έθνους.

Είναι σημαντικό η μελέτη αυτή να δείξει τη θέση της παράδοσης σε σχέση με το δρώμενο της Περπερούνας και το έθιμο αυτό σε σχέση με τα παιδιά και την εκπαίδευση.

Το έθιμο που θα εξεταστεί ανήκει σε μια σειρά εθίμων και δοξασιών που σχετίζονται με την πρόκληση βροχής. Στην ερμηνεία-παρουσίαση του εθίμου είμαστε υποχρεωμένοι να δώσουμε στοιχεία για τη «μαγεία»-επωδή και να συνθέσουμε θεατρολογικά το συνολικό μοτίβο στο οποίο κινείται το δρώμενο.

Στο κεφάλαιο «Περπερούνα» θα παρουσιαστεί το έθιμο διαχρονικά και συγχρονικά, θα γίνει ετυμολογική ανάλυση, θα παρατεθούν οι μορφές εμφάνισης και θα γίνει απόπειρα σύγκρισης με παρόμοια έθιμα.

Στο δεύτερο μέρος θα γίνει μια περιγραφή της έρευνας με παράθεση των στόχων, ανάλυσης της μεθοδολογίας, του ερωτηματολογίου και των συμπερασμάτων.

¹ Χριστιάς Ι, *Εισαγωγή στην Επιστήμη της Αγωγής*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2001, σελ. 8-9

Π Ρ Ω Τ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ

2. ΠΑΡΑΔΟΣΗ

2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Παράδοση σύμφωνα με τον ορισμό που αναφέρει η Α. Κυριακίδου: «είναι ένα ύφος ζωής και ένα ήθος ανθρώπων που διαμορφώθηκε στον τόπο αυτό στη μακρά διάρκεια των αιώνων. Αυτό το ύφος και αυτό το ήθος, η ουσία του πολιτισμού, παραδίδεται από τη μια γενιά στην άλλη - γι 'αυτό και λέγεται παράδοση²».

Συνεχίζοντας η ίδια αναφέρει ότι: «ο εννοιολογικός πυρήνας της λέξης Παράδοση είναι η γνώση την οποία αποθησαύρισε μέσα σ'ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μια κοινωνία ανθρώπων και την παραδίδει από τη μια γενιά στην άλλη. Η γνώση αυτή καθορίζει την κοινωνική συμπεριφορά και δεν είναι ατομική, αλλά ανήκει στην κοινωνία, εδράζεται στη συλλογική μνήμη της κοινωνίας. Και η συλλογική αυτή μνήμη δεν είναι κληρονομική, όπως η μνήμη του είδους στα έντομα, γιατί δεν είναι βιολογικό φαινόμενο, αλλά κοινωνικό.

Είναι όπως την ονομάζουν οι ανθρωπολόγοι, μνήμη εξωτερικευμένη. Εξωτερικευμένη μνήμη σημαίνει πως δεν την κουβαλάς μέσα σου κληρονομικά, αλλά πρέπει να τη μάθεις. Κι αυτό είναι που μας κάνει να ξεχωρίζουμε από τα ζώα: ότι με τη βοήθεια της γλώσσας κυρίως, αλλά και των άλλων συμβολικών συστημάτων, των θεσμών, των εθίμων, που συναπαρτίζουν τον πολιτισμό, η μνήμη τοποθετήθηκε έξω από τον άνθρωπο, στον κοινωνικό οργανισμό».³

Σύμφωνα επίσης και με τον Ι. Δραγούμη: «Όπως στα άτομα το μνημονικό πλάθει και διατηρεί το εγώ τους, έτσι και στα έθνη η παράδοση. Χωρίς αυτήν δε θα ήξεραν τον εαυτό τους, δε θα τον αναγνώριζαν, δε θα ένιωθαν πως είναι ένα και όμοιο με τα περασμένα και θα ήταν σα χαμένα. Η παράδοση είναι ο σύνδεσμος των ατόμων μιας φυλής, τωρινών και περασμένων, που τα κάνει έθνος.

Η Ιστορία είναι η συνείδηση του συνδέσμου αυτού. Ορμή δημιουργίας είναι ο σύνδεσμος των τώρα ζωντανών ατόμων του έθνους με τα ερχόμενα, είναι η λησμονιά των περασμένων, είναι ο καημός των μελλόμενων. Κανείς ας μην αναθεματίσει τη συντηρητικότητα. Κανείς ας μην περιφρονήσει την προοδευτικότητα. Για ένα έθνος και τα δύο στοιχεία είναι απαραίτητα. Κάθε στιγμή της ζωής του θα κοιτάζει λυγίζοντας και προς τα πίσω και προς τα εμπρός, και προς τα περασμένα, που είναι δικά του, και

² Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα, II*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σελ. 43

³ ό.π., σελ. 48

προς τα μελλόμενα, που και αυτά δικά του θα είναι. Δύναμη και συστατικό στοιχείο του έθνους η παράδοση, δύναμη και συστατικό του και η δημιουργία. Συνταιριάζοντάς τες όπως ξέρει, θα ζήση όπως μπορεί. Αν η παράδοση ρίζωσε υπερβολικά δυνατή μέσα του, θα το εμποδίση να ζήση φυσιολογικά, θα το καταντήση ξερό, αλύγιστο και δυσκολοκίνητο, ανίκανο να προσαρμοσθή με τις ανάγκες, που αλλάζουν ολοένα, και τότε θα γίνη αναπόφευχτο, όχι να την αρνηθή ολότελα, παρά να τη χτυπήση, ώσπου να ξεδεθή απ'αυτήν, όσο χρειάζεται για να ποθήση τα εισερχόμενα.

Όσο για την ορμή της δημιουργίας, δεν είναι ποτέ υπερβολική, αλλά δεν μπορεί να μη στηρίζεται κάπως στην παράδοση, αλλιώς ξοδεύεται μάταια, ξεφτά και καταστρέφεται ο πολύτιμος οργανισμός, που λέγεται έθνος, και η δύναμη της δημιουργίας πάει χαμένη για πάντα.»⁴

2.2 ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Η παράδοση είναι ζωντανή και εξελισσόμενη διαδικασία γύρω από την ανθρώπινη ζωή και δημιουργία. Είναι η μορφοποίηση των τρόπων έκφρασης και δημιουργικών σχημάτων της στιγμής και του συνεχούς. Αποτελεί έναν επικοινωνιακό διάυλο ανάμεσα στα στοιχεία της κοινωνίας, όταν μιλάμε για συγχρονική θεώρηση, και ανάμεσα στις γενιές, όταν μιλάμε για διαχρονική θεώρηση. Είναι το κοινό ταμείο όπου όλοι έχουν πρόσβαση. Δε δημιουργείται από έναν ή από κάποιους. Δημιουργείται από όλους και όχι εσκεμμένα. Είναι το προϊόν της ύπαρξης, της κοινωνικής ζωής, της ζωής γενικά.

Η παράδοση, εκτός από τον τρόπο με τον οποίο εκφαινεται, εμπεριέχει και έναν «εσωτερικό» σκελετό ο οποίος διαμορφώνεται από μία συγκεκριμένη κοινωνία, γεγονός που καθίσταται ευδιάκριτο στις παραδοσιακές κοινωνίες.

Συνήθως η παραδοσιακή κοινωνία είναι μικρότερη σε μέγεθος και δε δέχεται αλλότρια στοιχεία. Η παράδοση αποτελεί ένα συνεκτικό δεσμό ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας, σαν ταυτότητα πολιτισμική και σαν φορέας επικοινωνίας με άλλους.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η σύνθεση της ατομικής και κοινωνικής πολιτισμικής ταυτότητας απαιτεί ιδιαίτερα ανεπτυγμένη κριτική ιστορική σκέψη και γνώση ως εξελιγμένες διανοητικές και κοινωνικές δεξιότητες, που μας διευκολύνουν να επεξεργαζόμαστε κριτικά τα στοιχεία του παρελθόντος και του παρόντος και να

⁴ Δραγούμης Ι., «Ελληνικός Πολιτισμός», στο Τσάτσος Κ. κ.ά., *Η ελληνική παράδοση*, Αθήνα 1979, σελ.27-28

διαμορφώνουμε ουσιαστικά ερωτήματα, υποθέσεις και συμπεράσματα τόσο για το δικό μας εθνικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο όσο και για το αντίστοιχο πλαίσιο των «άλλων». Μία τέτοια κριτική στάση συνδέεται και με την αναγνώριση της διαφοράς και την αποδοχή της και προωθεί τον διαπολιτισμικό διάλογο μεταξύ ατόμων και κοινωνικών ομάδων, μέσα στο πλαίσιο του οποίου οι διαφορετικές ταυτότητες αναγνωρίζονται και είναι σεβαστές ως ισότιμες.⁵

Η διαφορετική παράδοση με άλλους σηματοδοτεί τη διαφορετικότητα, πέραν των διαφορετικών γλωσσικών κωδίκων επικοινωνίας που χρησιμοποιούμε συνήθως και προσπαθούμε να έρθουμε σε επαφή βρίσκοντας καινούργια ή κοινά σημεία.

2.3 ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΓΡΑΠΤΗ-ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ)

Στην παρούσα εργασία, θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθεί ο διαχωρισμός της παράδοσης σε γραπτή και προφορική, κάτι που παλαιότερα δεν ίσχυε καθώς η επιστήμη που έχει ασχοληθεί περισσότερο, με τον παρελθοντικό προσανατολισμό της, η λαογραφία, σχεδόν απέρριπτε ή θεωρούσε προϊόν της γραπτής την προφορική. Κι αυτό γιατί οι λαογράφοι δε χρησιμοποιούσαν την επιτόπια έρευνα ή τη χρησιμοποιούσαν μόνο για καταγραφή των γραπτών πηγών αδιαφορώντας για το ότι ο προφορικός λόγος έχει άλλες αρχές και λειτουργεί παράλληλα και διαφορετικά από το γραπτό. Τη θέση αυτή υποστηρίζει η Α. Κυριακίδου-Νέστορος: «Ο χαρακτήρας της λαϊκής παράδοσης είναι προφορικός, σε αντίθεση με το γραπτό χαρακτήρα της λόγιας παράδοσης και αυτό αποτελεί ένα από τα βασικά διακριτικά της στοιχεία. Η λόγια παράδοση μεταδίδεται με το γραπτό λόγο, ενώ η λαϊκή με τον προφορικό που προϋποθέτει την άμεση, την προσωπική επαφή των ανθρώπων μεταξύ τους. Αυτό το γεγονός, ότι δηλαδή το μέσο επικοινωνίας είναι στις δύο περιπτώσεις διαφορετικό, μεταβάλλει και τις συνθήκες μέσα στις οποίες λειτουργεί η λαϊκή και η λόγια παράδοση αντίστοιχα. Η πρώτη δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στην πραγματικότητα και να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της, ενώ η δεύτερη μπορεί να ζει μέσα στο γυάλινο πύργο της, οχυρωμένη πίσω από την αυθεντία των κειμένων της και να αρνείται να δει τη συνεχώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα.»⁶

⁵ Νάκου Ε., *Τα Παιδιά και η Ιστορία. Ιστορική Σκέψη, Γνώση και Ερμηνεία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000, σελ. 216 (Βλ. Ανδρούσου Α., «Διαπολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική πρακτική», στο Α. Βαφέα (συντ.), *Το Πολύχρωμο Σχολείο -Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη*, Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης «Σχεδία» και Bernard Van Leer Foundation, Αθήνα 1996)

⁶ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *ό.π.*, σελ.116

2.4 ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ - ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

Για τη διαδικασία σχηματισμού της παράδοσης η Κυριακίδου σημειώνει: «Σε σχέση όμως με τον τρόπο με τον οποίο η προφορική και η γραπτή παράδοση ενσωματώνουν την πραγματικότητα, πρέπει να σημειώσουμε και μian άλλη διαφορά που θα μας βοηθήσει να εκτιμήσουμε καλύτερα τα πράγματα. Ο προφορικός λόγος με τον οποίο η μια γενιά μεταδίδει στην άλλη τις εμπειρίες των προηγούμενων γενεών τις οποίες έχει παραλάβει ως ιστορία – προφορική ιστορία, αλλά πάντως ιστορία – έχει την ιδιότητα να απορροφά κατά κάποιον τρόπο τα ιστορικά συμβάντα, τα τυχαία περιστατικά που συμβαίνουν στη διάρκεια της ζωής μας και την επηρεάζουν σημαντικά και να τα χύνει έπειτα σε παραδοσιακά καλούπια για να μπορούν έτσι να διατηρηθούν στη μνήμη των ανθρώπων.»⁷

«Το κάθε καινούργιο μέλος της κοινωνίας, για να μπορέσει να επιβιώσει μέσα σ' αυτή, πρέπει να ενσωματώσει στη δική του ατομική μνήμη τη συλλογική μνήμη της κοινωνίας του. Η διαδικασία της ενσωμάτωσης στον πολιτισμό είναι αποκλειστικά διαδικασία μάθησης.»⁸

Πώς όμως μεταδίδεται η παράδοση; Ποια είναι η διαδικασία μάθησης; Σε αυτά τα ερωτήματα οι απαντήσεις που μπορούν να δοθούν απεικονίζουν και τις απόψεις των διαφόρων λαογράφων σε διαφορετικές εποχές.

Πριν δημιουργηθεί η γραφή, μιλώντας για «πρωτόγονες» κοινωνίες υπάρχει η προφορική μετάδοση των γνώσεων-παράδοσης. Επειδή όμως δεν μπορεί ο ανθρώπινος νους να συγκρατήσει πλήθος πληροφοριών, υπήρχε αφαίρεση των πλεοναζόντων στοιχείων (Μυθολογία). Με τη χρησιμοποίηση της γραφής έχουμε καταγραφή των προφορικών στοιχείων ως ιστορία. Διαμορφώνεται παράλληλα η γραπτή παράδοση, ως περισσότερο επίσημη, και η προφορική, ως ζωντανή, μεταβαλλόμενη, ανεπίσημη, μέχρι να καταγραφεί και αυτή σε γραπτό λόγο.

Η προφορική παράδοση μαθαίνεται, χρησιμοποιείται και διαμορφώνεται μέσα από κάθε μας ενέργεια. Σε μια κλειστή παραδοσιακή κοινωνία, παρατηρούμε ότι το παιδί από τη στιγμή της ύπαρξής του γίνεται κοινωνός της παράδοσης. Το μικρότερο κοινωνικό σύνολο, η οικογένεια, παρέχει στο παιδί γνώσεις και αντιλήψεις που υπάρχουν στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, έτσι ώστε να γίνει ομαλότερα η ένταξη του ατόμου-παιδιού στην κοινωνία χωρίς κίνδυνο περιθωριοποίησης.

⁷ ό.π., σελ 117

⁸ ό.π., σελ. 48

«Ο ρόλος του σχολείου, με όλες τις δυσκολίες που παρεμβάλλει η τηλεοπτική μας εποχή, γίνεται σήμερα πιο αποφασιστικός. Επωμίζεται και το ρόλο που είχε παλιότερα η διευρυμένη οικογένεια.

Η οικογένεια ήταν ένας πολύσημος θεσμός. Στα πλαίσιά της πραγματοποιούταν η μεταβίβαση της πολιτισμικής εμπειρίας του παρελθόντος στα νεότερα μέλη. Φορείς της παράδοσης οι παππούδες και οι γιαγιάδες. Στην εποχή μας, τα δεδομένα ανατράπηκαν. Η παράδοση έχασε το φυσικό της "βιότοπο", όπου γινόταν η διαδικασία εξοικείωσης και πρόσληψης της "εξωτερικευμένης μνήμης"⁹.

Τα τραγούδια, τα παραμύθια, τα αινίγματα, οι αστείες διηγήσεις κ.α. ανήκουν όλα στην σφαίρα της προφορικής παράδοσης. Το παιδί με το συγχρωτισμό του με άλλα παιδιά προβάλλει τα στοιχεία που έχει αφομοιώσει από το περιβάλλον, τα συγκρίνει με αυτά των άλλων και διαμορφώνει ενεργητικά πλέον, ανάλογα με τις υπάρχουσες συνθήκες, τη νέα παράδοση. Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται στο άτομο σε κάθε στάδιο της ζωής του.

Η γραπτή παράδοση, όμως, κυρίως αναφέρεται στο παρελθόν, γιατί αυτό ξεχωρίζει από το παρόν και αντιπαράτιθεται σ' αυτό μόνο από τη στιγμή που θα καταγραφεί, από τη στιγμή που "κείται" και αποκτά έτσι αντικειμενική υπόσταση.¹⁰

2.5 ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ (ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ)

«Ο σύγχρονος αγροτικός κόσμος θεωρείται «μολυσμένος» από τον «μοντέρνο», τον «αστικό», τον «παγκόσμιο», πια δυτικό πολιτισμό. Για το έθνος-κράτος, όμως, είναι επιβεβλημένο ο εθνικός πολιτισμός του, η πολιτιστική του κληρονομιά να παράγεται στον τόπο αυτό, έτσι ώστε κανένα στοιχείο της «παράδοσής» του να μην μπορεί να θεωρηθεί δάνειο από κανένα. Και αυτό γιατί τα πολιτισμικά δάνεια χαρακτηριστικά θεωρούνται ότι υποδηλώνουν ένα λαό που δεν παράγει ο ίδιος τον πολιτισμό του και κατά συνέπεια έναν λαό του οποίου η οντότητα μπορεί να τεθεί σε αμφισβήτηση.»¹¹

Ο αγροτικός τρόπος ζωής τείνει να γίνει ταυτόσημος με τον αστικό τρόπο ζωής. Οι αποστάσεις εκμηδενίζονται, υπάρχει ευκολία ταξιδιών, τουριστικό ρεύμα, η ενημέρωση φέρνει λαούς και πολιτισμούς κοντά. Υπάρχει πια η τηλεόραση ως

⁹ Αυδίκος, Ε.Γ., «Ο Παππούς-Αφηγητής και το Νηπιαγωγείο», *Ημερίδα: Το Παραμύθι και η Εκπαίδευση*, Φλώρινα 1994, σελ. 197-198

¹⁰ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *ό.π.*, σελ. 117

¹¹ Δέλτσου Ε., «Ο 'Ιστορικός Τόπος' και η Σημασία της 'Παράδοσης' για το Έθνος-Κράτος», *Εθνολογία*, Τ. 4, Αθήνα, 1996, σελ. 110

κατευθυντήριοι παράγοντες καθημερινής ζωής. Καινούργια πρότυπα προβάλλονται συνεχώς από τα Μ.Μ.Ε · πρότυπα τα οποία δεν είναι μόνο τοπικά, αλλά και με παγκόσμια απήχηση.

Η θέση της γυναίκας έχει αλλάξει. Σήμερα τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στους πληθυσμούς υπαίθρου η γυναίκα εργάζεται. Οι ανάγκες της καθημερινής ζωής έχουν οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό των ρόλων. Η γυναίκα βρίσκεται εκτός σπιτιού, μακριά από την οικογένεια.

Η αλλοτρίωση των αλλοτινών φορέων της παράδοσης (πληθυσμοί υπαίθρου) τους έχει μεταμορφώσει σε απλούς μιμητές της ζωής στην πόλη. Υπάρχουν απλά επιβιώματα παραδοσιακού τρόπου ζωής (έθιμο όπως το σπάσιμο του ροδιού), αλλά και αυτά τείνουν να εξαλειφθούν, για χάρη μιας απρόσωπης μαζοποιημένης κοινωνίας.

«Η παρανόηση του παρόντος είναι η αναπόφευκτη συνέπεια της άγνοιας του παρελθόντος. Όμως μπορεί κάποιος να κουραστεί εξίσου άσκοπα, επιζητώντας να κατανοήσει το παρελθόν, αν αγνοεί απόλυτα το παρόν.»¹²

¹² Bloch M., *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του Ιστορικού*, Μτφ. Κ. Γαγανάκης, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1994, σελ. 71

3. ΕΘΙΜΑ-ΔΡΩΜΕΝΑ

3.1 ΕΘΙΜΑ

3.1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΘΙΜΩΝ

Μετά την παρουσίαση της σημασίας της παράδοσης, επικεντρωνόμαστε στη συνέχεια στα έθιμα και τη σημασία που έχουν για το λαό. Οι λέξεις «ήθη» και «έθιμα» αποτελούν ένα διώνυμο. Αν και εκφέρονται μαζί, κάθε μία έχει ένα διαφορετικό σημασιολογικό φορτίο. Όπως γράφει ο Γ. Μέγας : «με την λέξιν «ήθη» εννοούμεν και απλώς εννοίας και αντιλήψεις, ενώ «έθιμον» σημαίνει πάντοτε πράξιν. Όθεν τα ήθη δυνατόν να απαγορεύουν μίαν πράξιν, αν δεν εγκρίνουν την αντίληψιν, η οποία υπόκειται ως βάσις εις αυτήν. Το έθιμον τουναντίον μόνο να επιτρέπη δύναται μίαν πράξιν.»¹³ Σύμφωνα με το Μ. Μερακλή: « Τα ήθη αποτελούν, από μίαν άποψη, ένα άμορφο υλικό συμπεριφοράς των μελών των κοινωνικών ομάδων. Είναι τα αισθήματα, οι αντιλήψεις, οι νοοτροπίες, οι κλίσεις κλπ., που επικρατούν σε μια δεδομένη εποχή. Π.χ. τα ήθη ενός σύγχρονου αστού χαρακτηρίζει η καταναλωτική τάση του, η σχεδόν λατρευτική σχέση του με το αυτοκίνητο, η προτίμησή του σε πρακτικές λύσεις στην καθημερινή ζωή (τυποποιημένα προϊόντα διατροφής, ενδύματα «πρετ-α-πορτέ»).

Ετυμολογικά η λέξη έθιμο σχετίζεται με τη συνήθεια, με τον εθισμό ο οποίος όπως καταλαβαίνουμε έρχεται με την επανάληψη. Βέβαια σύμφωνα και με το Μ. Μερακλή: «πέρα από τα γενεσιουργά ήθη, υπάρχει και κάτι άλλο που, αν δεν γεννάει τα έθιμα, τα συντηρεί. Υπάρχει κάτι που δεν βρίσκεται στο περιεχόμενο, αλλά σ'αυτή την ίδια τη μορφή των εθίμων. Πρόκειται για τη γοητεία του τελετουργικού, παραστατικού, θεαματικού εθίμου, για τη διάσταση της γιορτής, που υπάρχει στην τέλεση ενός εθίμου.»¹⁴

Τα έθιμα είναι ταυτόσημα με τα ήθη, όταν παίρνουν μίαν ορισμένη, σταθερά επαναλαμβανόμενη τελεστική μορφή · η επανάληψη αυτή σχηματίζει και την παράδοσή τους.»¹⁵

Στη «Θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας» η Α. Κυριακίδου Νέστορος δίνει τις διαστάσεις της παράδοσης που τελικά ταυτίζει με την παιδεία: «Σύμφωνα με την άποψη του Redfield, κάθε πολιτισμός — που αποτελεί την «έμμορφη», όπως την ονομάζει και ο Σ. Κυριακίδης, έκφραση της ζωής ενός λαού — είναι ένα σύστημα από

¹³ Μέγας Γ.Α., *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα 1978,σελ.221

¹⁴Μερακλής Μ.Γ., ό.π., σελ 10

¹⁵ Μερακλής Μ.Γ., *Ελληνική Λαογραφία-Ήθη και Έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986, σελ. 7

δύο παραδόσεις, τη «μικρή» και τη «μεγάλη παράδοση», οι οποίες συμβιούν και αλληλοεξαρτώνται. Η «μικρή παράδοση» είναι αυτό που λέμε folklore, δηλαδή ό,τι ξέρει ο λαός: τα ήθη και τα έθιμά του, οι δοξασίες του, η λαϊκή σοφία, η λαϊκή τέχνη κτλ. Ενώ η «μεγάλη παράδοση» αποτελεί την καλλιεργημένη, κατά κάποιον τρόπο, μορφή της «μικρής»: καλλιεργημένη από μιαν ελίτ, η οποία και τη διαμορφώνει με την κριτική και φιλοσοφική της σκέψη, τη συστηματοποιεί, τη διατυπώνει γραπτά και φροντίζει για την αναπαραγωγή της – την ανάγει, με άλλα λόγια, σε παιδεία.»¹⁶

3.1.2 ΠΕΡΙ ΕΘΙΜΩΝ

Ο διαχωρισμός των εθίμων σε κατηγορίες είναι σχετικός με τα κριτήρια που θα θέσουμε. Σε γενικές γραμμές τα περισσότερα έθιμα στρέφονται γύρω από την αγροτική ζωή και τη λατρεία. Σε κάθε τομέα της ζωής υπάρχουν και τα αντίστοιχα έθιμα σε κάθε τόπο που τελούνται σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές. Τα έθιμα αυτά διαφέρουν συχνά από άλλα έθιμα, από τόπο σε τόπο και εξελίσσονται ή ακόμα εξαλείφονται με την πάροδο των χρόνων. Ο Γ. Μερακλής τα χαρακτηρίζει και αναφέρεται στην εξέλιξη τους: «Στο διάστημα των αιώνων τα έθιμα, είτε αντέχουν στις μεταβολές, είτε αλλάζουν, κρατώντας πάντα τον κεντρικό πυρήνα τους. Γενικότερα, τα λαϊκά έθιμα και οι εκδηλώσεις είναι είτε συντηρητικά και αμετάβλητα, είτε ευμετάβολα και προοδευτικά... Συντηρητικά είναι όσα δένονται με τον τόπο ή ακολουθούνται με παραδοσιακή προσήλωση και φανατισμό... Τα άλλα είναι ευμετάβολα και ευεπηρέαστα... Όσα δηλαδή είναι στοιχεία επαφής των λαών, όσα ζηλεύονται ως τελειότερα και όσα γίνονται γνωστά από το εμπόριο και το ταξίδι. Αλλά κανένα δε μεταβάλλει ολότελα την αρχική σύνθεση και τυπική φυσιογνωμία του.»¹⁷

3.2 ΔΡΩΜΕΝΑ

Μέσα από μια κριτική θεώρηση και με αναφορά στη χρήση της έννοιας από τις διάφορες επιστήμες, ο Β. Πούχνερ θα ορίσει το εννοιολογικό πλέγμα τελετή / τελετουργία – έθιμο - δρώμενο, ως ένα «σημειωτικό σύστημα κοινωνικών πράξεων, που τηρούν και στην επανάληψή τους ένα καθιερωμένο τυπικό, είναι δεσμευτικές (ή

¹⁶ Κυριακίδου – Νέστορος Α., *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας – Κριτική Ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, σελ. 181 (υποσημείωση 224). Βλ το άρθρο για τον Redfield στην *Encyclopaedia of Social Sciences*, том. 13, σελ 352)

¹⁷ Λουκάτος Δ.Σ., *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ. 27-28

και αναγκαστικές) για την κοινότητα, εντείνουν το συναίσθημα του 'εμείς' και παριστάνουν την ταυτότητα της ομάδας (δεν είναι βιολογικά δοσμένες αλλά προϊόντα εκμάθησης), γεφυρώνουν κρίσιμες φάσεις της ζωής (ή της χρονιάς), αναδιαρθρώνουν όλη την κοινωνική πραγματικότητα, και είναι ωστόσο πιστοί καθρέπτες των κοινωνικών αξιών που ισχύουν, οπτικές παραστάσεις της ιδεολογίας μιας μικροκοινωνίας ή και μακροκοινωνίας.¹⁸

Τα περισσότερα έθιμα συνιστούν και τελετουργικές πράξεις, συνήθως μια αλληλουχία συγκεκριμένων κινήσεων. Άλλοτε πάλι συνοδεύονται από κινήσεις ασαφούς ρυθμού και με ευέλικτο περιεχόμενο. Αυτά είναι τα δρώμενα, θεατρικές πράξεις με 'ηθοποιούς' τους απλούς ανθρώπους, τους πρωταγωνιστές του λαϊκού θεάτρου.

Τα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του λαϊκού θεάτρου είναι σύμφωνα με τον Πούχνερ: «η συλλογικότητα της παραγωγής και της αποδοχής, η ενεργός συμμετοχή του κοινού στην παράσταση, η κοινή αισθητική, η τυποποίηση και ο αυτοσχεδιασμός και η διαμόρφωση, τέλος, μιας από κοινού αποδεκτής παράδοσης».

Η συλλογικότητα της παραγωγής και της αποδοχής είναι γενικότερο χαρακτηριστικό της θεατρικής διαδικασίας, το οποίο, στην περίπτωση του λαϊκού θεάτρου, παίρνει ιδιαίτερες διαστάσεις με την ενεργό συμμετοχή του κοινού: το κοινό, με τις αντιδράσεις του επηρεάζει και ρυθμίζει την παραγωγή (την παράσταση) στις αποκριτικές σκηνές μάλιστα επεμβαίνει στον αυτοσχεδιασμένο διάλογο ή στην υπόθεση (π.χ. οι θεατές κλέβουν τη νύφη).

Η κοινή αισθητική, που δεσμεύει τους δημιουργούς του λαϊκού θεάτρου και το κοινό του, οδηγεί στο φαινόμενο να μην υπάρχουν συνήθως προβλήματα επικοινωνίας, που είναι, αντίθετα, τόσο αισθητά στο θέατρο του 20ού αιώνα. Όλοι βρίσκονται στο ίδιο πολιτισμικό επίπεδο, παράγουν και κατανοούν τις ίδιες αισθητικές φόρμες.

Ο χώρος της ελεύθερης ατομικής καλλιτεχνικής πρωτοβουλίας είναι ακόμα πολύ περιορισμένος και κάθε νεωτερισμός ελέγχεται από το συλλογικό φορέα «κοινό». Έτσι η θεματική και αισθητική παράδοση, τόσο χαρακτηριστική σχεδόν για

¹⁸ Ζωγράφου Μ., «Ευετηρικά Λαϊκά Χορευτικά Δρώμενα: Μια Πρώτη Ανάγνωση», *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές Μορφές και Σύγχρονες Εκφράσεις, Πρακτικά Α' Συνεδρίου (Κομοτηνή 1994)*, Υπουργείο Πολιτισμού-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σελ. 124: Βλ.. Πούχνερ Β., «Θεατρικά Στοιχεία στα Δρώμενα του Βορειοελλαδικού Χώρου», *Πρακτικά Δ' Συμποσίου Λαογραφίας, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983*, σελ. 225-267

κάθε μορφή λαϊκού θεάτρου, είναι προϊόν μιας συλλογικής διαδικασίας, στην οποία το κοινό συμμετέχει εξίσου δημιουργικά, όπως και οι παραγωγοί. Αυτό σημαίνει πως το λαϊκό θέατρο έχει μια τελείως διαφορετική κοινωνική λειτουργικότητα από το αστικό: δεν κινείται στον κοινωνικά ακαθόριστο χώρο της αυτονομίας των τεχνών, αλλά υπόκειται σε συνεχή και συγκεκριμένο κοινωνικό έλεγχο. Πρέπει να αποδειξει κάθε φορά τη χρησιμότητά του, αλλιώς απορρίπτεται κι εξαφανίζεται. Έτσι το λαϊκό θέατρο αντικαθρεφτίζει πολύ πιο άμεσα τις ανάγκες των φορέων του, την ιδεολογία και την κοσμοθεωρία τους.

Σχεδόν σε όλες τις εκφάνσεις του κυριαρχεί ένα βιοτονωτικό στοιχείο, θετικό, αισιόδοξο. Σ' αυτό το σημείο διαφαίνεται ακόμη η εθιμική ρίζα του, η προέλευσή του από τη γονιμολατρία, η αρχικά μαγική του σκοπιμότητα για την εξασφάλιση της καλοχρονιάς και της γονιμότητας αγρών, ζώων και ανθρώπων. Γι' αυτό το λαϊκό θέατρο είναι σχεδόν πάντα κωμικό και το απλό του μήνυμα εκφράζει μια νίκη των δυνάμεων της ζωής. Τα έργα του λαϊκού θεάτρου συχνά αποτελούν προστάδια μόνο της επεξεργασμένης δραματουργίας: χρησιμοποιούν σχεδόν πάντα στερεότυπους τύπους, γνωστούς στο κοινό και παραδοσιακούς, και περισσότερο ή λιγότερο αυτοσχέδιο διάλογο.»¹⁹

Ο Β. Πούχνερ στη συνέχεια αναφέρει για την εξέλιξη των τελετουργιών και του λαϊκού θεάτρου: «υπάρχει ένας ευρύς χώρος που θεωρείται και είναι καταγωγικός του λαϊκού θεάτρου: τα παραστατικά έθιμα, τα λεγόμενα «δρώμενα», ή και άλλα λαϊκά θεάματα που πρέπει να συγκαταλέγονται στο λαϊκό θέατρο, γιατί αποτελούν μια αδιάσπαστη εξελικτική αλυσίδα. Ο θεαματικός χαρακτήρας των πρωτοθεατρικών αυτών εκδηλώσεων αρχίζει από το παραστατικό έθιμο που τελείται μπροστά σε θεατές, με μαγικό συνήθως σκοπό, συνεχίζει με θεάματα από περαστικούς τσιγγάνους, παλαιστές, караγκιοζοπαίχτες, ταχυδακτυλουργούς, κ.α., που οι παραστάσεις τους δε συνδέονται πάντα, πια, με μια ορισμένη ημερομηνία του εορτολογίου, και καταλήγει σε επεξεργασμένες μορφές λαϊκού θεάτρου με σκηνικές εγκαταστάσεις κτλ. Έτσι τα δρώμενα αποτελούν δυνητικά εμβρυακά στάδια μιας εξέλιξης που οδηγεί στο δραματικό λόγο, και τα παραστατικά έθιμα οδηγούν σε πρωτοβάθμιες μορφές του λαϊκού θεάτρου.»²⁰

¹⁹ Πούχνερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989, σελ. 17-18

²⁰ *ό.π.*, σελ. 19

3.2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ

Τι είναι όμως δρώμενο; «Η ελληνική λέξη *δρώμενον* που σημαίνει δραματοποιημένη ιερουργία ή τελετουργία συνδέεται ετυμολογικά με τη λέξη *δράμα*. Και οι δύο παράγονται από το ρήμα *δρω* (ενεργώ, πράττω). Τόσο στο δρώμενο όσο και στο δράμα έχουμε μιμική δράση. «Η μίμηση είναι η ενέργεια και το αποτέλεσμα του μιμείσθαι. Μιμική είναι η τέχνη της εκδήλωσης των συναισθημάτων, των σκέψεων και των βιωμάτων με χειρονομίες, μορφασμούς, κινήσεις, δηλαδή με εξωτερικά σχήματα.»²¹ Σύγχρονοι μελετητές μεταχειρίζονται τη λέξη δρώμενο για ιερουργίες γενικά, ενώ οι αρχαίοι Έλληνες συνήθως τη συνδέανε με μυστικές τελετές.»²²

3.2.2 ΑΙΤΙΟ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ

Εξετάζοντας το αίτιο εμφάνισης δρωμένων ανακαλύπτουμε την εγγενή δημιουργική προδιάθεση στον άνθρωπο. «Ωστόσο τα δρώμενα, ανεξάρτητα αν τα θεμελιώνουν ένστικτα και ορμές, είναι συνήθως πατροπαράδοτη εκδήλωση και αντιπροσωπεύει διάφορες κοινωνικές λειτουργίες μέσα στα πλαίσια της δομής της μικροκοινωνίας που τα εκτρέφει. Εμφανίζεται διαχρονικά στις πρωτόγονες φυλές και τις υποομάδες τους, όπου όλοι συμμετέχουν σ' αυτό, είτε ενεργητικά ως μίμοι-ιερουργοί είτε παθητικά ως θεατές-πιστοί μέχρι τις σημερινές κοινωνίες σύγχρονικά.»²³ Εκτός από την ανάγκη της δημιουργικότητας και έκφρασης του σκοπού για τον οποίο δημιουργήθηκε, κάθε δρώμενο παράλληλα, εξυπηρετεί και την ανάγκη του ανθρώπου για θέαμα. Σύμφωνα με την Κ. Κακούρη: «Το δρώμενο περισσότερο από κάθε άλλη μορφή λατρείας, ικανοποιεί την ανάγκη θεάματος του ανθρώπου, ανάγκη τόσο ισχυρή ώστε το *panem et circenses* (άρτον και θεάματα), που αποτέλεσε πανάκεια της δυστυχίας του ρωμαϊκού λαού, να έχει οικουμενικά ακατάλυτη ισχύ.»²⁴

Όπως βλέπουμε τα δρώμενα έχουν αιτία εμφάνισης τόσο τα ένστικτα όσο και την ανάγκη για θέαμα. Εκτός όμως από αυτά, επιπρόσθετο αίτιο μπορεί να θεωρηθεί ο φόβος του ανθρώπου απέναντι στη φύση, απέναντι στο θείο. Ένα δρώμενο μπορεί να λειτουργήσει εξευμενιστικά ή να επικαλεστεί να επιφέρει ένα αποτέλεσμα σε κάτι

²¹ Άλκηστις, *Το βιβλίο της Δραματοποίησης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σελ 95

²² Κακούρη Κ.Ι., *Προϊστορία του θεάτρου-Από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα 1974, σελ 418 (Υποσημείωση 1 Κεφαλαίου 1)

²³ ό. π., σελ. 21

²⁴ ό. π., σελ. 31

που εμείς δεν μπορούμε να ελέγξουμε με άμεσες ενέργειες. Ένα άλλο αίτιο δημιουργίας του είναι η ανάγκη συγκεκριμενοποίησης και μορφοποίησης του υπερβατικού. Όπως αναφέρει ο Μ. Βαρβούνης: «Είναι συχνό φαινόμενο, στα παραδοσιακά πολιτισμικά συστήματα, θρησκευτικά έθιμα που σηματοδοτούν την αρχή και το τέλος κάποιων επαγγελματικών παραγωγικών εργασιών, αλλά και τα έθιμα της γεωργικής μαγείας, να σχηματοποιούνται σε δρώμενα. Έτσι ορίζεται, από διαφορετικές οπτικές γωνίες, η ίδια πραγματικότητα, η επέμβαση δηλαδή του θείου στις κρίσιμες φάσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως η παραγωγή των αναγκαίων για τη Ζωή αγαθών αλλά και η ψυχολογική ανάγκη του ανθρώπου να αισθανθεί τη σιγουριά της θεϊκής βοήθειας, συμπαράστασης και προστασίας. Στην ουσία, τα δρώμενα είναι και για θεατρική συγκεκριμενοποίηση του ασύλληπτου και υπερβατικού θείου, για εποπτεία της πιθανής ανθρώπινης ευτυχίας, στο επίπεδο του καθημερινού στην περίπτωση μας η αναγκαιότητα είναι πολύ πιο αδήριτη από μια αφηρημένη αισθητική απόλαυση, άγνωστη εν πολλοίς στον παραδοσιακό άνθρωπο.»²⁵

3.2.3 ΜΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΔΡΩΜΕΝΑ

Μια από τις σημαντικότερες ανάγκες του ανθρώπου που σ' αυτή στηρίζεται η προϊστορία του θεάτρου είναι η μίμηση του ανθρώπου και των ανθρωπίνων πράξεων. Δίπλα σ' αυτήν υπάρχει όμως, εξίσου πανάρχαιο πολιτισμικό στοιχείο · είναι η μίμηση των φυτών και ζώων από τον άνθρωπο. Η «μίμηση των φυτών» δεν αναφέρεται στη μίμηση των φυτών καθεαυτή αλλά στη βλάστηση που επιτυγχάνεται με μεταμφίεση με φύλλα, κλαδιά και άνθη. Η μίμηση των ζώων και των κινήσεων τους είναι πιο συγκεκριμένη και επιτυγχάνεται με τη μεταμφίεση και αναπαράσταση ορισμένων ζώων που έχουν κάποια σημασία για τον ανθρώπινο πολιτισμό. Τέτοιες είναι οι μαγικές αναπαραστάσεις των πρωτόγονων κυνηγών που ήθελαν να εξασφαλίσουν κατ' αυτό τον τρόπο την αίσια έκβαση της επικίνδυνης επιχείρησής τους.

Στους βαλκανικούς λαϊκούς πολιτισμούς αυτή η διάσταση δεν είναι πάντα έκδηλη, γιατί εμφανίζονται στις αναπαραστάσεις μεταμφιέσεις ήμερων ζώων όπως, μαζί με την αρκούδα η γίδα, η καμήλα, το άλογο και το γαϊδούρι. Η μεταμφίεση με πρασινάδες, φύλλα και λουλούδια παρατηρείται στους ανοιξιάτικους αγερμούς και

²⁵ Βαρβούνης Μ. Γ., *Δρώμενα: Σύγχρονα μέσα και τεχνικές καταγραφής τους*, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων Κομοτηνής, Α' Διεθνές Συνέδριο, Κομοτηνή 1996, σελ. 26

σχετίζεται με την αναζωογόνηση της βλάστησης. Στην Ελλάδα αυτό εκφράζεται κυρίως με το έθιμο του Μαγιόπουλου που ντύνεται την Πρωτομαγιά με λουλούδια και φύλλα και πηγαίνει, τριγυρισμένο από τα άλλα παιδιά, στα σπίτια και στα μαγαζιά του χωριού. Στους βλαχόφωνους της βόρειας Ελλάδας εμφανίζεται με μια γριά που μεταμφιέζεται την Πεντηκοστή και χορεύει τη νύχτα με όλους τους άντρες του χωριού. Τέτοιες εκδηλώσεις συναντούμε σε δρώμενα όπως η Περπερούνα (για έλεγχο του καιρού-βροχής), ο Καλόγερος (για έλεγχο με μαγικό τρόπο της σοδειάς) κ.ά.

Στη Σλοβενία ο Zelenj Juraj, ο «πράσινος Γεώργιος», δηλαδή ο Άγιος Γεώργιος σε μεταμφίεση με πρασινάδες, γυρίζει έφιππος τα χωριά. Στην ανατολική Αυστρία και στη δυτική Ουγγαρία γίνονται δρώμενα-μεταμφιέσεις με άχυρα την Πεντηκοστή, και αυτό εμφανίζεται και σε παραστάσεις με θέμα το συμβολικό διωγμό του χειμώνα. Επίσης με άχυρα γίνεται στην Ευρώπη και η μεταμφίεση της αρκούδας.²⁶

3.2.4 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΔΡΩΜΕΝΩΝ

Τα δρώμενα μπορούν να καταταχθούν σε πολλές κατηγορίες ανάλογα με το σκοπό και τις ανάγκες που αυτά εκπληρούν. Θα ακολουθήσουμε την κατάταξη που προτείνει η Κ. Κακούρη:

1. Δρώμενα για εξασφάλιση τροφής
2. Δρώμενα αυτοπροστασίας, συγκεκριμένα πολεμικά και ειρηνευτικά, αποτρεπτικά του κακού και ιαματικά.
3. Δραματοποιημένα έθιμα «Διάβασης» που τελούνται, όταν ο άνθρωπος περνάει από τους μεγάλους σταθμούς του Κύκλου Ζωής (γέννηση, ενηλικίωση, θάνατος κ.α.)

Η πρώτη κατηγορία είναι η μεγαλύτερη και οι περισσότεροι ερευνητές δίνουν ιδιαίτερη σημασία σε αυτήν. Ο Γ. Μέγας προτείνει χωρισμό ανάλογα με το χρόνο τέλεσης, σε (περιοδικά και σε περιστασιακά), αλλά διαπιστώνει ότι τα περισσότερα έχουν αγροτικό χαρακτήρα, λόγω της κύριας αγροτικής μορφής του βίου. «Στην κατηγορία αυτή ανήκουν δρώμενα μετεωρολογικής μαγείας ή αντίστοιχες ιεουργίες για την άμεση ή έμμεση εξασφάλιση βροχής, ευνοϊκών ανέμων, ηλιακής θερμότητας, καθώς και δρώμενα «γονιμικής μαγείας», που τελούνται σε εποχές σχετικές με την

²⁶ Πούχγερ Β., ό.π., σελ. 81-82

γονιμότητα. Στις πιο προηγμένες ποιμενοαγροτικές κοινωνίες τα γονιμικά δρώμενα συνδέονται με τη γονιμοποίηση και τον πολλαπλασιασμό των κοπαδιών και με γεωργικές εργασίες, όπως ή αροτρίωση και ή σπορά, που αναπαρασταίνονται μιμοδραματικά από πανάρχαιους ακόμα χρόνους. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα καθαυτό κυνηγετικά και αλιευτικά δρώμενα, πού έχουν ως ιδιαίτερο σκοπό να εξασφαλίσουν στον κυνηγό καλό κυνήγι και στον ψαρά πλούσια αλιεία.»²⁷

Η τέλεση των δρωμένων για εξασφάλιση τροφής γίνεται με δεήσεις, επωδές και παράπονα. Έτσι το ένστικτο της αυτοσυντήρησης συμβάλλει στην δημιουργία ενός πλέγματος από εξωλογική πίστη και ιεροπραξίες, που συνοδεύουν την φροντίδα του ανθρώπου, κάθε τόπου και κάθε χρόνου, για την εξασφάλιση της τροφής του, και συχνά εξωτερικεύονται σε μορφή τέχνης.

²⁷ Κακούρη Κ., *ό.π.*, σελ 112

4. ΕΠΩΔΗ - ΜΑΓΕΙΑ

4.1 ΕΠΩΔΗ

4.1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΩΔΗΣ

Στα δρώμενα και ιδιαίτερα σ'αυτά για εξασφάλιση τροφής η χρήση του λόγου έχει πρωτεύουσα σημασία. Ξεκινώντας τη μελέτη από τους αρχαίους λαούς διαπιστώνουμε ότι ο εκφωνούμενος λόγος εκφέρεται με ρυθμό και συνοδεύει πάντα τα δρώμενα και τις τελετές. Στην αρχή εκφράζονται με κάποιους ασυνάρτητους φθόγγους και εξελίσσονται σε συγκεκριμένα λόγια (ξόρκια). «Προχωρώντας από μεμονωμένες μαγικές λέξεις σε φράσεις, φτάνουμε στη συνθετικότερη μορφή μαγικού λόγου : στην επωδή . Η επωδή είναι συχνά συνδεμένη με μαγική πράξη και τότε απαιτεί ερμηνεία από μνημένο για να αποκαλυφθεί το νόημα της.»²⁸

Η επωδή 'επάδεται', τραγουδιέται από τους μετέχοντες στο δρώμενο (θα μπορούσαμε να πούμε από τους επωδούς). Ο όρος επωδή δε συναντάται πλέον στη νεοελληνική γλώσσα. Τον μεταχειρίζονται όμως οι σύγχρονες επιστήμες, για να περιγράψουν το αντίστοιχο του γητέματος. Επωδή είναι: το ξόρκι, η κατάρα, το μάντεμα, η επίκληση κ.α.

Στο δρώμενο που θα παρουσιαστεί, την περπερούνα, εμπεριέχει την επωδή. Αυτό διέπεται από εκφωνούμενο λόγο που εκφέρεται με συγκεκριμένο ρυθμό και στίχο που παρουσιάζει διαφοροποιήσεις από περιοχή σε περιοχή.

4.1.2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΠΩΔΗΣ

Από τους διάφορους μελετητές που έχουν ασχοληθεί με την επωδή κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις. Σύμφωνα με το Δ. Λουκάτο: «Τα ξόρκια ή γητέματα ή επωδές είναι λαογραφικά κείμενα που δε στέκουν μόνα τους. Χρειάζονται παράλληλη ενέργεια (μαγική ή θεραπευτική) και ειδικά αντικείμενα (αγιωτικά)...είναι ένα είδος εθιμογλωσσικό, που κινείται ανάμεσα στη μαγεία, στη θεραπευτική, στη δεισιδαιμονία και στη λατρεία...είναι έμμετρα ή πεζά. Και στις δυο περιπτώσεις παρουσιάζουν κάποιο ρυθμό.»²⁹ Ο Δ. Λουκάτος κατατάσσει τις επωδές-ξόρκια σε

²⁸ Κακούρη Κ.Ι., *Προϊστορία του θεάτρου-Από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα 1974, σελ 69

²⁹ Λουκάτος Δ.Σ., *Εισαγωγή στην ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1992, σελ. 101-102

δύο κατηγορίες : 1.Μαγικοθρησκευτικά (που χρησιμοποιούν πρόσωπα και φράσεις της χριστιανικής θρησκείας) και 2. Μαγικοφυσικά (που είναι φυσιοκρατικά και ειδωλολατρικά).

Σύμφωνα με τον Φ. Κουκουλέ στην εποχή του Βυζαντίου οι επωδές ήταν γνωστές και ως γοητείες. Αρχικά διέφεραν από τους εξορκισμούς, στη συνέχεια όμως συγγέονταν και απέκτησαν παράλληλη ονομασία ως ξόρκια. Φαίνεται ότι στα βυζαντινά χρόνια οι επωδές χρησιμοποιούνταν για θεραπεία ή πρόληψη ασθένειας, για μεταβίβαση νόσου ή άλλου κακού σε άλλο πρόσωπο ή αντικείμενο, για πρόκληση έρωτα κ.ά. Ένα χαρακτηριστικό που συναντάμε σ'αυτή την περίοδο είναι ότι τα πρόσωπα που 'ασκούν' τις επωδές είναι ηλικιωμένες γυναίκες, οι οποίες τις αποδίδουν ψιθυριστά και τις συνοδεύουν με συγκεκριμένες χειρονομίες, π.χ. φυσούν, φτύνουν και χρησιμοποιούν σιδερένια αντικείμενα και μάλιστα αιχμηρά ανάλογα με το σκοπό που θέλουν να επιτύχουν. Οι επωδές αν και ήταν χαρακτηριστικό ειδωλολατρικών εποχών που παρεισέφρησε στο Χριστιανισμό, εντούτοις ήταν κάτι σχεδόν απαγορευμένο στο θεοκρατικό Βυζάντιο.³⁰

Κατά το Σ. Κυριακίδη επωδή δεν τραγουδιόταν ποτέ, αλλά ψιθυριζόταν (όπως προτείνει και ο Φ. Κουκουλέ), για να μην ακουστούν τα λόγια, και συνοδευόταν από μαγικές πράξεις-κινήσεις. Με την πάροδο του χρόνου οι πράξεις ατόνησαν και εγκαταλείφθηκαν, έμειναν όμως οι λέξεις. Από το στοιχείο της επίκλησης της θείας δύναμης, που οι επωδές εμπεριείχαν, μετεξελίχθηκαν σε ευχές και αποτέλεσαν το πρώτο στάδιο των θρησκευτικών ευχών, των προσευχών και των ύμνων σε όλα τα θρησκευόμενα. Η ταξινόμηση των επωδών αφορά στα χαρακτηριστικά τους όπως στην αμεσότητα, η επίκληση αγίων, η εκφώνηση απειλών-υποσχέσεων, η μεταβίβαση κακού σε ζώα, αντικείμενα ή τοποθεσίες («να πάει το κακό στα βουνά»), αλλά και στην έκτασή τους (μικρή διήγηση σε αντίθεση με τα δίστιχα ή τα τετράστιχα).³¹

Ο Σ. Σκαρτσής διατυπώνει την άποψη ότι: «Η επωδή αποτελεί μια σύνθετη, ενιαία όμως, γλωσσική μορφή, που πραγματοποιείται αξεχώριστα στο πεδίο του προφορικού λόγου, της γενικής εκφραστικότητας, συγκεκριμένης δράσης και χρήσης αντικειμένων. Εμπεριέχει όλα τα βασικά γλωσσικά ή εκφραστικά στοιχεία και συνιστά μια πρωτογενή και πρωταρχική γλωσσική εκδήλωση. Είναι συνεχόμενη, πιο καλά περιέχει σπερματικά, ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία που αναλύονται ή περιέχονται σε διάφορες βασικές πολιτισμικές μορφές, όπως η θρησκεία, η

³⁰ Κουκουλέ Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, Αθήνα 1948, τομ. Α', τευχ. ΙΙ, σελ. 239-249

³¹ Κυριακίδης Σ., *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α' Μνημεία του Λόγου*, Αθήνα 1965, σελ. 119-129

μυθολογία, το δράμα, η κοινωνικότητα, η μαγεία (λευκή πιο πολύ, αλλά και μαύρη που δρα βέβαια με την αρχή της συμπάθειας, συμπαθητικά) κ.ά. και είναι, το ίδιο, οργανική με όλες τις μορφές στις οποίες μπορούμε να διαιρέσουμε τη λαϊκή λογοτεχνία.»³² Η επωδή έχει συνδεθεί με όλες τις μορφές μαγείας και πρόληψης και σύμφωνα με το Γ. Μέγα το ρήμα "μαντεύω" είναι συνώνυμο με το ρήμα *μαγεύω*.

4.2 ΜΑΓΕΙΑ

Η μαγεία που όπως φαίνεται είναι στενά συνυφασμένη με την επωδή, είναι κομμάτι της παράδοσης του λαού. Προϋπήρχε του Χριστιανισμού και με την επικράτησή του, ενσωματώθηκε στις συνήθειες του λαού ως κάτι φυσικό. Ο Μ. Nilsson αναφέρει σχετικά ότι ενώ ο Χριστιανισμός αντικατέστησε στη συνείδηση του ελληνικού λαού με ευκολία τους μεγάλους θεούς, δεν μπόρεσε να κάνει το ίδιο με τους μικρότερους δαίμονες της λαϊκής πίστης και τις δεισιδαιμονίες τους.³³ Με αυτή την άποψη είμαστε σε θέση να διακρίνουμε επιβιώματα σε σύγχρονες πρακτικές και έθιμα. Για παράδειγμα, στην περπερούνα, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια, το ίδιο το πρόσωπο του δρωμένου, η 'περπερούνα' είναι μια Νύμφη, όπως θα έπρεπε να είναι στο φυσικό της περιβάλλον, ντυμένη με φύλλα και κλαδιά.

Καθώς εξελίχθηκε η (λαϊκή) θρησκεία των Ελλήνων, έτσι άλλαξε και η πρακτική της λατρείας τους. Προσπαθούσαν, χωρίς και οι ίδιοι να το καταλαβαίνουν, να ακολουθούν τις αρχαιοελληνικές συνήθειες και τελετουργίες με χριστιανική πλέον μεταμφίεση ή ανοχή. Οι προσφορές έγιναν τάματα, πρόσφορα κ.λ.π.

4.2.1 ΑΙΤΙΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΜΑΓΕΙΑΣ

Προσπαθώντας να διαπιστώσουμε τους λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκαν η μαγεία και στη συνέχεια και οι επωδές, παρατηρούμε την άρρηκτη σχέση με τον άνθρωπο. Η γενεσιουργός όμως αιτία της αδυναμίας του ανθρώπου είναι η διαπίστωση ότι δεν μπορεί να ελέγξει άμεσα το περιβάλλον γύρω του. Αυτός ο φόβος τον οδήγησε να δημιουργήσει και να πιστέψει κάτι μη λογικό: τη *μαγεία*. Η επωδή έρχεται στη συνέχεια σαν ένα διακριτικό ανάμεσα στους μυημένους και στους αμύητους · αυτοί που ήταν μέλη της υψηλής ιερατικής ομάδας είχαν γνώση και των

³² Σκαρτσής Σ.Α., *Η επωδή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994, σελ. 9

³³ Nilsson M.P., *Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία*, (Μετάφραση Ι. Θ. Κακριδή), Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Αθήνα 1953, σελ.14

μαγικών φράσεων. Οι υπόλοιποι είχαν σαν χρέος να τους υπηρετούν προκειμένου να έχουν τη βεβαιότητα ότι δε θα αντιμετωπίσουν συμφορές και ανεπιθύμητα γεγονότα.

4.2.2 ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΜΑΓΕΙΑΣ

Ο J. Frazer είναι από τους πρώτους που έδωσαν έναν πρώτο εθνολογικό ορισμό της μαγείας και διαμόρφωσε τις βασικές αρχές της. Οι αρχές μπορούν να συνοψιστούν στο ότι:

1. Νόμος της Ομοιότητας: Ένα γεγονός παράγει ένα άλλο όμοιό του ή ένα αποτέλεσμα μοιάζει με την αιτία του.

2. Νόμος της Επαφής ή της Μετάδοσης: Πράγματα που είχαν σχέση μεταξύ τους, εξακολουθούν παρά την οποιαδήποτε απόσταση να επιδρούν το ένα πάνω στο άλλο.

Αυτοί οι νόμοι μπορούν να ορίσουν και τους δύο βασικούς κλάδους της μαγείας, οι οποίοι με τη σειρά τους εντάσσονται στη γενικότερη έννοια-τίτλο Συμπαθητική Μαγεία.

4.2.2.1 ΟΜΟΙΟΠΑΘΗΤΙΚΗ ΜΑΓΕΙΑ

Σύμφωνα με τα παραπάνω, για την πρώτη περίπτωση έχουμε την Ομοιοπαθητική ή Μιμητική Μαγεία, καθώς ένα γεγονός θα προκαλέσει ένα αντίστοιχο όμοιό του ή τουλάχιστον θα το μιμηθεί. Αυτή η μαγεία έχει δύο διαστάσεις:

1. Την πράξη καλού (θεραπεία ασθενειών-πόνων, επιτυχία κυνηγιού, αύξηση παραγωγής, έλεγχος καιρικών συνθηκών κ.ά.)
2. Την πράξη κακού (εξόντωση ή βλάβη εχθρών χτυπώντας ή καταστρέφοντας το ομοίωμά τους).

4.2.2.2 ΜΕΤΑΔΟΤΙΚΗ ΜΑΓΕΙΑ

Ο δεύτερος νόμος αναφέρεται στη Μεταδοτική Μαγεία ή Μαγεία εξ Επαγωγής · εδώ διακρίνεται υπάρχει πάλι η τέλεση κακού και καλού, αλλά θέτει σαν απαραίτητο παράγοντα ‘κάτι’ που να έχει άμεση σχέση με το ‘θύμα’ της μαγικής πράξης. Στη μαγεία εξ επαγωγής, ελέγχεται το ‘θύμα’ από απόσταση, φτάνει να υπάρχει κάτι που να είχε άμεση επαφή. Κατ’επέκταση αναλογικά με τους ανθρώπους, είναι ‘εφικτός’ και ο έλεγχος της γης, του καιρού, της φύσης γενικότερα, έχοντας

όμως κάποιο τέτοιο μέσο-αντικείμενο (κλαδί δέντρου ή στάχυ για αύξηση παραγωγής, κοχύλι θάλασσας ή ποσότητα θαλασσινού νερού για καλό ψάρεμα ή γαλήνεμα της θάλασσας, κλαδί καμένο από κεραυνό ή ποσότητα βρόχινου νερού για έλεγχο βροχής-καταιγίδας κ.ά.).³⁴

³⁴ Frazer s.J. G., *Ο Χρυσός Κλώνος. Μελέτη για τη Μαγεία και τη Θρησκεία*, (Μετάφραση: Μπονίτα Μπικάκη), εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1990, τομ. Α΄, σελ. 26-61

5. ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑ

Το έθιμο της Περπερούνας είναι ένα δρώμενο που πραγματοποιείται σε περιόδους ξηρασίας ή παρατεταμένης ανομβρίας για την πρόκληση βροχής. Τελείται συνήθως την άνοιξη ή το καλοκαίρι.

5.1 ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ετυμολογικά η λέξη Περπερούνα έχει αρκετές ερμηνείες. Συναντάται με διαφορετικές ονομασίες, ενώ εκφράζει την ίδια ενέργεια, όπως πιπεριά, λαπατάς, ντούντουλε, κουσκουκούρα, πιπιρούνα κ.ά. που θα αναφερθούν παρακάτω. Οι ποικίλες ερμηνείες που επιδέχεται παραπέμπουν σε διαφορετικές υποθέσεις.

Σύμφωνα με τον Πούχγερ: «Η ετυμολογική ρίζα της περπερούνας ανάγεται πιθανώς στα «υπέρπυρα» ή πιο λαϊκά «πέρπερα», ένα χρυσό νόμισμα των Βυζαντινών. Η σλαβική λέξη *dodola* συσχετίζεται με μια επωδό: στα σλαβικά τραγούδια συχνά «πετάει» στο Θεό και τον παρακαλεί για βροχή. Στους Βλάχους η ονομασία της μεταμφίεσης σχετίζεται και με την παπαρούνα και σε μερικές περιοχές της Ελλάδας και με την πιπεριά³⁵.»

Στις Σημειώσεις βρίσκουμε: «449. Puchner 1938β. Η «περπερούνα» (πεπερούντα, παπαρούνα, πιπεριά) έχει πολλά ονομαστικά παράγωγα και συμμετέχει σε διάφορα σημασιολογικά επίπεδα. Η ονομασία εντοπίζεται στη Ρουμανία, στη Βουλγαρία, στην Ελλάδα, στους Βλάχους και Αρομούνους, στην Αλβανία, στη Γιουγκοσλαβία, στην Ουγγαρία. Ανήκει σε διάφορες ετυμολογικές ρίζες:

- 1) Η *perpuda*, βουλγαρ. η πεταλούδα Σε ορισμένα βουλγαρικά τραγούδια η περπερούνα «πετάει» προς το Θεό. Επειδή αυτό απαντάται, σπάνια οδηγεί στην ερμηνεία για την επικρατέστερη αναδίπλωση, «περ-περ-ούνα».
- 2) Η «παπαρούνα» από τη λατινική λέξη *paraver* απορρίφθηκε ήδη από το Νικόλαο Πολίτη ως παρετυμολογία. Αυτή η εκδοχή βρίσκεται πολύ συχνά στην Ήπειρο, την ανατολική Μακεδονία, αλλά συχνά και στη Ρουμανία· συσχετίζεται ίσως με τους μετακινούμενους Βλάχους και Σαρακατσάνους. Η παπαρούνα σπάνια παίζει κάποιο ρόλο στις μεταμφιέσεις αυτές.

³⁵ Πούχγερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989, σελ. 85

- 3) Η «περπερούνα», η πολύ συχνότερη μορφή της ονομασίας, συσχετίζεται πιο πιθανά με τα βυζαντινά «πέρπερα», όπως τα «ρουγκάτσια» με τη βυζαντινή «ρόγα», την αμοιβή των στρατιωτών.
- 4) Η μορφή «πιπεριά», που βρίσκεται κυρίως στην Εύβοια, πρέπει να είναι παρετυμολογία, γιατί ούτε ο χορός «του πιπεριού» έχει καμιά σχέση με τον αγερό ούτε τα φύλλα της πιπεριάς παίζουν κανένα ιδιαίτερο ρόλο στη μεταμπίηση (Puchner 1982β: 108εξ.)³⁶

Στο Λεξικό του Ν. Ανδριώτη βρίσκουμε για το λήμμα «περπερούνα»: αρωμουν παρεγυνα<λατιν. papilio (G. Meyer N.S. 2,86). papilio,-ionis (ψυχή, ζώφιον).³⁷

Στο λεξικό του Μπαμπινιώτη βρίσκουμε στον όρο «υπέρπυρο»: κ.(λαϊκ) πέρπυρο και πέρπερο (το) {υπερπύρου/ων}. Χρυσό Βυζαντινό νόμισμα που τέθηκε σε κυκλοφορία επί Μ. Κων/νου το 309 μ.Χ. [ετυμολογία: Ουσιαστικοποιημένο ουδέτερο του αρχικού επιθέτου υπέρπυρος (λόγω του χρώματος του νομίσματος) <υπέρ + πυρός <πυρ, πυρός].³⁸

³⁶ ό.π., σελ. 233

³⁷ Ανδριώτης Ν., *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής*

³⁸ Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998

Εικ.1 Φωτογραφία εθίμου Περπερούνας στην Καστανιά Στυμφαλίας

5.1.1 ΑΛΛΕΣ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ

Για το ίδιο έθιμο συναντάται η ονομασία ντούντουλε (κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα). Η λέξη αυτή είναι κοινή με το *dodola* που χρησιμοποιείται στην Ανατολική και Νότια Ευρώπη. Οι άλλες ονομασίες για το έθιμο της Περπερούνας είναι: βιββιρίτσα, καληνίτσα, κουσκουκούρα, λαπατάς, μαρμπαρούσα, παπαρούδα, παπαρούνα, παππούς και γριά, περπερούνκα, πιπιρού, πιρπιρούνα, πιριπιρίτσα.

Από τις περιγραφές συμπεραίνουμε ότι σε κάθε τόπο χρησιμοποιείται και διαφορετική ονομασία για το ίδιο όμως έθιμο. Χρησιμοποιούνται οι ίδιες κινήσεις και η ίδια προετοιμασία.

Στη συνέχεια θα εξεταστεί διαχρονικά το έθιμο, από την αρχαιότητα, μέχρι σήμερα.

5.2 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ

5.2.1 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ)

Σύμφωνα με τον Α. Λέτσα στη «Μυθολογία της Γεωργίας» έχουμε τις εξής πληροφορίες σχετικά με τη βροχή και την πρόκλησή της. Από την αρχαιότητα η δημιουργία της βροχής αποδιδόταν σε θεϊκή ενέργεια, και στην Ελλάδα στο Δία.

Για το λόγο αυτό κάποιες ονομασίες του Δία ήταν: «κελαινεφής», «νεφεληγερέτης», «νέτιος», «όμβριος». Η φράση «Ζεύς ύει» αναλογεί στο σημερινό «βρέχει ο Θεός». (Την ίδια σημασία έχει σήμερα και η φράση «έρρηξεν ο θεός ένα νερό» όπου το ρήμα «ρήχνω» παράγεται από τη ρίζα *ραγ* [ρηγνύω, ραγίζω] και όχι από το ρίπτω). Όταν η ανομβρία μάστιζε τον τόπο στην αρχαιότητα οι άνθρωποι κατά τον Μάρκο Αντωνίνο παρακαλούσαν το Δία να βρέξει:

«Ύσον, ύσον, ω φίλε Ζεύ, κατά της αρούρης και των πεδίων της Αττικής».

Ως μαρτυρία για την απόδοση της βροχής στο Δία έχουμε το άγαλμα της Γαίας (της προσωποποιημένης Γης) που υπήρχε στην Ακρόπολη σε στάση ικετιδος, ικετεύοντας το Δία να στείλει βροχή και να ποτίσει τα στήθη της. Η ένωση επίσης του Δία με τη Δήμητρα, Γη-Μητέρα και η γέννηση της Περσεφόνης είναι αλληγορική παράσταση του γεγονότος ότι ο ουρανός με τις βροχές και τη θερμότητα εισδύει και γονιμοποιεί τον κόλπο της γης, και έτσι παράγεται η βλάστηση.³⁹

³⁹ Λέτσας Α., *Μυθολογία της Γεωργίας*, τομ. Ι, Θεσ/νίκη 1949, σελ.319-321

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, όταν είχε ξηρασία, ο ιερέας του Δία πήγαινε στο πηγάδι που βρίσκονταν πάνω στο Λυκαίο, το βουνό του Δία στην Αρκαδία, που ονομάζονταν Αγνό, και βουτούσε ένα κλώνάρι στο νερό του και το ανακινούσε. Αμέσως φαινόταν να υψώνεται καταχνιά από το πηγάδι. Δημιουργούνταν σύννεφο και έβρεχε σε όλη την Αρκαδία. Αυτή η τελετουργία είναι το απλούστερο δυνατό παράδειγμα κοινής μαγείας για βροχή.⁴⁰

5.2.2 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ ΣΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Κατά τους βυζαντινούς χρόνους έχουμε τη δοξασία της μοιρασιάς του νερού με το κόσκινο: «οιόν τινι κοσκίνω διαιρών των νεφών τας ωδίνας». Αλλά και στα νεότερα χρόνια το κόσκινο μεταχειρίζονταν σε ανάλογες εκφράσεις. «Το ρήχνει με το κόσκινο» (υπονοείται το νερό) ή «ο Θεός το ρήχνει με το ρεμμόνι (είδος κοσκίνου).»⁴¹

5.2.3 ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΒΡΟΧΗ ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Στους νεότερους χρόνους, για την πρόκληση βροχής, παρατηρούμε και τα εξής:

1. Στη Χαλκιδική, αναρτούσαν μια ή περισσότερες χελώνες από ένα από τα πίσω πόδια τους με νήμα σε ένα δέντρο ή σε άλλο μέρος.⁴²

2. Α. Στη Θράκη παρασκεύαζαν πίτα με την ονομασία λαπουτίνα.⁴³

Β. Μαζεύονταν μερικοί ηλικιωμένοι, πήγαιναν στη βρύση και έπαιρναν νερό στα αγγεία. Αν έβρισκαν κάποιον στο δρόμο, του έριχναν ένα κουβά νερό, ώστε να θυμώσει και αν θύμωνε, το είχαν για καλό, γιατί θα θύμωνε ο Θεός και θα έβρεχε.⁴⁴

Γ. Έκλεβαν τρία καινούργια κεραμίδια και τα έριχναν κρυφά σε ποτάμι, για να βρέξει.⁴⁵

Δ. Θυσία ζώου από χωρικούς προς τον Προφήτη Ηλία που θεωρείται έφορος της βροχής, των βροντών και των κεραυνών.⁴⁶

⁴⁰ Nilsson M.P., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας*, (Μτφ. Παπαθωμοπούλου Αικ.), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1997, σελ. 101

⁴¹ Λέτσας Α., *ό.π.*, σελ. 323

⁴² Γρίσπος Π., «Μαγικά και Δεισιδαίμονι Συνήθειαι Χαλκιδικής. 4.Για τη Βροχή», *Λαογραφία*, τομ. ΙΑ, Θεσσαλονίκη 1934-1937, σελ. 274

⁴³ Σαραντή-Σταμούλη Ε., «Προλήψεις Θράκης», *Λαογραφία*, τομ. ΙΔ, Αθήνα 1952, σελ. 173

⁴⁴ Μέγας Γ.Α., «Αναστενάρια και Έθιμα Τυρινής Δευτέρας», *Λαογραφία*, τομ. ΙΘ, Αθήνα 1960, σελ. 491

⁴⁵ Λέτσας Α., *ό.π.*, σελ. 328

⁴⁶ Μέγας Γ.Α., *Ελληνικά Έθιμα και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*, Αθήνα 1976, σελ. 223

3. Στον Πόντο παρατηρούνταν να ξεθάβουν ανθρώπινο κρανίο και να το βάζουν σε λεκάνη γεμάτη με νερό, για να ξεπλυθεί το προπατορικό αμάρτημα.⁴⁷

Άλλοι όταν έβρισκαν ένα φίδι και αφού το σκότωναν, το έκαιγαν, σαν να έκαιγαν το διάβολο που προκάλεσε το προπατορικό αμάρτημα. Παραλλαγή αυτού είναι η τοποθέτηση των σκοτωμένων φιδιών (σε ανάποδη-ύπτια στάση) σε τρίστρατα, έτσι ώστε βλέποντας τον ουρανό να φέρουν τη βροχή. Άλλη παραλλαγή με φίδια είναι η τοποθέτηση των σκοτωμένων φιδιών σε κλαδιά δέντρων, για να έρθουν σαρκοφάγα πουλιά. Τα πουλιά πετώντας χαμηλά σηματοδοτούν την έλευση της βροχής.⁴⁸

Χάραξη σε μικρές πλάκες ή βότσαλα το σημείο του σταυρού ή και το «Εν τούτω Νίκα» και τοποθέτηση αυτών σε κορυφές βράχων-βουνών.⁴⁹

Στη Σάντα του Πόντου χτυπούσαν τη γη με μακριές ράβδους για να την τιμωρήσουν για την ανομβρία.⁵⁰

Χάραξη των δέντρων (συνήθως από ηλικιωμένα άτομα), για να κυλήσει ως δάκρυ ο χυμός τους, σαν να δακρύζουν τα δέντρα για την ανομβρία.⁵¹

Ραντισμός των αγρών με αγιασμό από τα Θεοφάνεια.⁵²

Σε κάποια χωριά της Τραπεζούντας έβαζαν στο κεφάλι τους καινούργιο κόσκινο το οποίο κάλυπταν με κόκκινο ύφασμα και γυρνούσαν στα σπίτια (όπως η Περπερούνα).⁵³

4. Στον Δρυμό Μακεδονίας στη γιορτή του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Αθανασίου (2 Μαΐου) γινόταν λιτανεία. Γινόταν περιφορά των εικόνων της εκκλησίας και των σπιτιών στους αγρούς. Οι εικόνες στολιζόντουσαν με στάχια και οι ιερείς ευχόντουσαν «υπέρ ευφορίας των καρπών της γης» και «υπέρ του καταπέμψαι υετούς υπέρ πάσαν την γην».⁵⁴

5. Στην Κρήτη, για να βρέξει, άφηναν τα ζώα τους μέσα, νηστικά τρεις μέρες. Συγχρόνως νήστευαν και οι άνθρωποι. Το πρωί πήγαιναν στην εκκλησία και λειτουργούσαν, κατόπιν έπαιρναν τις εικόνες, τα εξαπτέρυγα, τους σταυρούς και γύριζαν πρώτα σ'όλες τις εκκλησίες του χωριού και κατόπιν σ' όλα τα εξωμονάστηρα.

⁴⁷ Κανδηλάπτης-Κάνις Γ.Θ., «Μαγικά συνήθειαι – Έθιμα κατά την ανομβρίαν εν Πόντω», *Λαογραφία*, τομ. ΙΣΤ, 1956, σελ. 271

⁴⁸ ό.π., σελ 271

⁴⁹ ό.π., σελ 271

⁵⁰ ό.π., σελ 271

⁵¹ ό.π., σελ 271

⁵² ό.π., σελ 271

⁵³ ό.π., σελ 271

⁵⁴ Σλίνης Μ. Χ., «Αγροτικά έθιμα Δρυμού Μακεδονίας», *Λαογραφία*, τομ. ΙΒ, 1938-1946, σελ. 97

Σε κάθε εκκλησία σταματούσαν και γονάτιζαν όλοι και διάβαζε ο παπάς δεήσεις. Επίσης γονάτιζαν και όπου είναι σταυροδρόμι. Η λιτανεία γινόταν τρεις μέρες στη σειρά.⁵⁵

⁵⁵ Πούχγερ Β., *ό.π.*, σελ. 232 (σημ. 443)

Εικ. 2. «Περπερούνα». Ο χορός της «Ντουντουλίτσα» στα Λαϊνά. Σχέδιο του ζωγράφου Hermann Kohlmann

5.3 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΘΙΜΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ (ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ)

Στη συνέχεια θα παρατεθούν οι μορφές που συναντάται το έθιμο της Περπερούνας σε κάθε περιοχή:

Η μορφή που απαντάται συχνότερα είναι η εξής:

«Περπερούνα περπατεί,
τον Θεόν παρακαλεί:
Θιε μου, βρέξε μια βροχή,
μια βροχή μια σιγανή,
να φυτρώσουν και ν' ανθίσουν
και τον κόσμο να πλουτίσουν
τα σιτάρια, τα μπαμπάκια,
τα δροσερά χορταράκια.
Μπάρες, μπάρες το νερό
και το γέννημα σωρό,
κάθε στάχυ και κοιλό,
κάθε κούρβλον και φορτιό.»⁵⁶

5.3.1 Το άσμα της Μπαρμπαρούσας στη Μακρυνεία

Στο δήμο Μακρυνείας (του νομού Αιτωλοακαρνανίας) σε περίοδο ανομβρίας ήταν συνηθισμένο το εξής έθιμο: Ντυνόταν κάποιος από τους φτωχότερους με το ντόπιο χειμερινό πανωφόρι (κάπα) και την καλύπτρα (κατσούλα) στο κεφάλι. Γύρω από το σώμα του έδεναν πυκνά κλαδιά, έτσι ώστε να φαίνεται πολύ παχύς με το φυλλώδη όγκο. Γυρνούσε από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούσε το παρακάτω τραγούδι. Στα σπίτια τον έβρεχαν με άφθονο νερό και του έδιναν μικρή αμοιβή (χρήματα, φαγητό κ.τ.λ.):

Μπαρμπαρούσα περπατεί,
τον θεόν παρακαλεί
για να ρήξη μια βροχή ')

⁵⁶ Σκαρτσής Σ.Α., *Το δημοτικό τραγούδι*, τομ. Β', εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1994, σελ 163

για να γίνουν τα σπαρτά
και πολλά χορταρικά
για τα δόλια ζωντανά,
όπου ζει η φτωχολογιά.

Το τελευταίο μισό υπάρχει και με άλλες μορφές:

για τα στάρια, τα κριθάρια,
των φτωχών τα παρασπόρια.

ή

για να γίνουν τα σταράκια,
των φτωχών τα παρασπόρια.

Ο φτωχός με το τσαπάκι
πάει να φκειάση το αυλάκι,
να πέραση το νεράκι,
να ποτίση τα σταράκια
κι' όλα τα καλαμποκάκια.

Σημ.: Όπως φαίνεται Μπαρμπαρούσα ονομάζεται αυτός που τραγουδάει το τραγούδι. Αυτή η λέξη όμως σημαίνει στα μέρη εκείνα και το κάλυμμα του κεφαλιού από λευκό ύφασμα.⁵⁷

⁵⁷ «Το άσμα της Μπαρμπαρούσας εν Μακρυνεία», *Λαογραφία, τόμος Β, 1910*, σελ. 446-447

5.3.2 Η Περπερούνα στη Χαλκιδική (Ιερισσός)

Όταν επικρατούσε ανομβρία, μια ομάδα μικρών κοριτσιών, ηλικίας 10-14 ετών, γυρνούσε στα σπίτια. Ένα από τα κορίτσια, η πιπιρού, περιβαλλόταν με φύλλα και χόρτα (συνήθως βούζια και πρωτομανδήλες). Όλη η ομάδα τραγουδούσε το εξής:

Πιπιρού δροσολογού,
παρακάλεσε το Θιό,
για να βρέξ' ο Θιός νερό
στα σιτάρια στα κριθάρια,
στου φτωχού το παρασπόρι·

(ή σε πλούσιο σπίτι: στ' αρχοντού το παρασπόρι.)

Γούβες, γούβες τα σιτάρια,
μπάρια. μπάρια τα κριθάρια.

Με το τέλος του τραγουδιού η πιπιρού καταβρέχονταν με λίγο νερό και φιλοδωρούνταν με κέρματα ή αυγά κ.τ.λ.

Η μελωδία του τραγουδιού είναι σε τρίτο ήχο της εκκλησιαστικής μουσικής. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μελωδία είναι παρεμφερής με αυτή του εκκλησιαστικού άσματος «ακατάληπτον εστι το τελούμενον εν σοι» (μεγαλυνάριον της Υπαπαντής), το οποίο δείχνει τη σχέση της παράδοσης με την θρησκεία. Το έθιμο αυτό επικρατούσε και σε άλλα χωριά της Ανατολικής Χαλκιδικής, τα λεγόμενα Μαδεμοχώρια.⁵⁸

⁵⁸ Οικονόμου Ι.Κ., «Η Περπερούνα εν Χαλκιδική», *Λαογραφία*, τομ. Δ, 1912-1913, σελ. 736-737

5.3.3 Έθιμα των Βλαχοφώνων

Σε καιρό ξηρασίας γύρω στο Μάιο ή τον Ιούνιο μαζεύονταν όλες οι νέες σε ένα λιβάδι και σε ένα άλλο τα αγόρια όπου με απόλυτη μυστικότητα στόλιζαν ένα παιδί από κάθε φύλο με άνθη, φύλλα και διάφορα χόρτα, ώστε να είναι αγνώριστοι. Ήταν ο παππούς και η γριά. Οι δύο ομάδες συναντιόντουσαν σε κάποιο μέρος και γυρνούσαν μαζί στο χωριό, μέσα στο οποίο κατά διαστήματα σταματούσαν. Ενώ οι δύο μεταμφιεσμένοι χοροπηδούσαν, τα κορίτσια τραγουδούσαν το:

Πιπιργιό, καναργιό,
λίμπη, λίμπη 'ς το νερό,
'ς το νερό το σπαρασπό.
Πιριπιρίτσα περιπατεί,
το θεό παρακαλεί:
«Κύρε βρέξε μια βροχή,
μια βροχή βασιλική.

Και συνεχίζουν:

Si t adaki grini-le,
Grini-le, si cari-le
Uartzile uviassile,
Scicu lu pri une mane
Buboi-lu pri unu anastru.

(Να ποτίσεις τα σιτάρια, τα σιτάρια, τα κριθάρια και τις βρώμες. Τα στάχυα ίσα μ'ένα χέρι, ο κόκκος σαν καρύδι).

Οι γείτονες έβγαιναν με δοχεία γεμάτα νερό και περιέχοναν τα παιδιά. Το νερό κυλούσε στην πρασινάδα και έπεφτε στη γη. Για ανταμοιβή έδιναν στα παιδιά δύο άβραστα λευκά αυγά. Αφού η πομπή περνούσε από όλο το χωριό, μοίραζαν τα αυγά και χώριζαν.

Το τραγούδι είναι μαγικό από τα συνηθισμένα σε παρόμοιες περιστάσεις. Οι τρεις πρώτοι στίχοι περιέχουν λέξεις χωρίς σημασία. Από το τραγούδι και τις κινήσεις φαίνεται ότι πρόκειται για πράξη-υπόδειξη στη φύση. Είναι μια μιμητική παραστατική επίκληση προς το θείο για βροχή. Είναι μια ενέργεια, για να παρασύρουν το θείο να προβεί ακριβώς στην αντίστοιχη ενέργεια να χύσει νερό στη γη με τους κουβάδες, όπως αυτοί.⁵⁹

⁵⁹ Βήκα Β., «Έθιμα παρά τοις Βλαχοφώνοις», *Λαογραφία*, τομ. ΣΤ, 1917, σελ. 179-180

5.3.4 Μαγικαί συνήθειαι – Έθιμα κατά την ανομβρία στον Πόντο

Σε περίοδο ανομβρίας έντυναν άλλοτε ένα παιδί και άλλοτε ένα σάρωθρο (σκούπα, στη ντόπια ονομασία τσοχαβέλ) με κουρέλια. Στη συνέχεια πομπή παιδιών που κρατούσε καλάθι και δισσάκι γυρνούσε στις ενορίες της πόλης και μπροστά από κάθε σπίτι έψαλλε:

«Κουσ'κουκούρα⁶⁰, μαντακούρα,
Αλλαχτάν γιαχμούρ ιστέριζ,
βερ, Αλλάχ, βερ,
ζεγκινήν παχτσασουνά,
φουκαρενίν ταρλασουνά»

που σημαίνει:

«Κουσ'κουκούρα, μαντακούρα,
από το Θεόν βροχήν θέλομεν
δώσε, Θεέ, δώσε,
εις του πλουσίου τον κήπον
εις του πτωχού τον αγρόν».

Η ελληνική έκδοση του τραγουδιού είναι:

Κουσκουκούρα, μαντακούρα,
Ασσόν Θεόν βρέχην θέλομε
'ς σου τσιφτσή το σοκάκ'
και σ'έμορφον τ'ομάλ'.

Σε πολλά σπίτια αντί για το «ζεγκινήν» που στα τουρκικά σημαίνει πλούσιος έλεγαν το όνομα του οικογενειάρχη. Μετά το τραγούδι έβγαине η οικοδέσποινα κρατώντας μια κανάτα γεμάτη νερό και περιέχυνε το ομοίωμα (μερικές φορές και τα παιδιά) και τους έδινε αλεύρι, αυγά και χρήματα. Επειδή το τραγούδι λεγόταν και στην τούρκικη γλώσσα, η κουσ'κουκούρα περνούσε και από τα τούρκικα σπίτια. Στο τέλος, το αλεύρι δινόταν σε άπορες οικογένειες, τα άλλα τρόφιμα μαγειρεύονταν και τρώγονταν από τα παιδιά της ομάδας και τα χρήματα μοιράζονταν.⁶¹

⁶⁰ Η λέξη «κουσκουκούρα» είναι αρμένικης προέλευσης και σημαίνει μουσκεμένος βόλος

⁶¹ Κανδηλάπτης-Κάνις Γ.Θ., «Μαγικαί συνήθειαι – Έθιμα κατά την ανομβρίαν εν Πόντω», *Λαογραφία*, τομ. ΙΣΤ, 1956, σελ. 269-271

5.3.5 Αγροτικά έθιμα στο Δρυμό Μακεδονίας

Πολλές φορές στο τέλος της άνοιξης σε περίοδο ανομβρίας με προτροπή των γερόντων και ιδιαίτερα των γυναικών γινόταν το έθιμο που ονομάζεται «Πιρπιρού». «Μαρ'κάμιτ καμνιά Πιρπιρού, να μας αληπή ου Θιός κι να μας δώσ καμνιά χάρ'». Την ετοιμασία την αναλάμβαναν τα κορίτσια. Έπαιρναν ένα κοριτσάκι δέκα ως δώδεκα ετών, φτωχό και ορφανό από πατέρα ή μητέρα και το στόλιζαν με χόρτα και πρασινάδα (ιδίως με «λάπατα»⁶²). Η πρασινάδα χρησίμευε, «για να πρασ'νίσ' η κάμπους σα τ'Πιρπιρού», τα λάπατα, για να προστατεύσουν με τα μεγάλα και πλατιά φύλλα τους το κοριτσάκι να μη βραχεί από το νερό που θα το ραντίζουν ή και θα βρέχουν οι γυναίκες. Το κοριτσάκι αυτό, στολισμένο με αυτό τον τρόπο, θα το γύριζαν τα υπόλοιπα κορίτσια χωρισμένα σε ομάδες και θα τραγουδούσαν:

Πιρπιρού, δρουσούλα μου,
Παρακάλ'σι τουν Θιό,
Για να δώση μια βρουχή,
Για βρουχή βασιλικιά,
Δω στα στιάρια, στα κριθά[ρια]
Στα λιανά τα παρασπό[ρια]
Μπάρις μπάρις του νιρό,
Λιούμπις λιούμπις του κρασί,
Κάθι στάχυ κι κοιλό,
Κάθι κούρβου κι μιτρό.

Οι γυναίκες έδιναν στα κορίτσια χρήματα και αλεύρι. Πριν το βάλουν στο σάκο, που κουβαλούσαν τα κορίτσια, έριχναν λίγο πάνω στην «Πιρπιρού» και ευχόντουσαν «καλή βρουχή να δώσ'ου Θιο'ς». Οι εισπράξεις προσφέρονταν στην εκκλησία, αφού έδιναν ένα μέρος τους στο κοριτσάκι-Πιρπιρού.⁶³

⁶² Είδος χόρτου με μεγάλα και πλατιά φύλλα

⁶³ Σλίνης Μ. Χ., «Αγροτικά έθιμα Δρυμού Μακεδονίας», *Λαογραφία*, τομ. ΙΒ, 1938-1946, σελ. 97-98

5.3.6 Πιπιρίτσα στον Πολύγυρο Χαλκιδικής

Υπήρχε έθιμο στον Πολύγυρο, όταν δεν έβρεχε, να γδύνουν ένα κορίτσι 17-20 χρόνων και στολίζοντάς το με πρασινάδες και λουλούδια, (μαγκούτες, πανερίτσια, παπαρούνες κλπ) να κάνουν λιτανεία, δηλαδή να το περιφέρουν στα χωράφια και στο χωριό μ'ένα στεφάνι στο κεφάλι και να λεν το παρακάτω τραγούδι:

Πιπιρίτσα πιρπατεί,
Τον Θιό παρακαλεί
«βρέξι, θε μου, μια βρουχή,
μια βρουχή, μια σιγανή,
να ανθίσουν τα χωράφια,
να καρπίσουν τ'αμπελάκια,
Γκούβνου⁶⁴ γκούβνου τα σιτάρια,
Κι λαμνί⁶⁵ τα κριθαράκια

ή

Πιπιρού δρουσουλογάει,
Τον Θιο παρακαλάει
«Θεμ', για δώσι μια βρουχή,
μια βρουχή βασιλική,
για να γέν' τα σιτάρια μας,
γκούβνου τα σιτάρια μας.

Από το παραπάνω τραγούδι λέγεται σήμερα από τα μικρά παιδιά μόνο το παρακάτω δίστιχο:

«Βρέξι, θε μ', να γέν' τα σιτάρια
γκούβνου γκούβνου τα κριθάρια»⁶⁶

⁶⁴ Γκούβνου = σωρός, στοίβα και κυρίως το μέρος οπού πετούν τα σκουπίδια και γίνονται μεγάλοι σωροί .

⁶⁵ Λαμνί = ή γκβάρα (κουβάρι), που μαζεύουν οι γεωργοί (ζευγαράτοι) το γέννημα μετά το αλώνισμα, για να είναι έτοιμο για λίχνισμα. Λέγεται και για τους μεγάλους σωρούς του χιονιού.

⁶⁶ Τάσιος Φ., «Τραγούδια του Πολυγύρου. Ένα Μαγικό Έθιμο», *Λαογραφία*, τομ. Ι, Θεσ/νίκη 1929,σελ. 264-265

5.3.7 Περπερούνα στην Καστοριά

Στην Καστοριά, το μήνα Αύγουστο για πρόκληση βροχής ακολουθούσαν το εξής έθιμο. Μια ομάδα παιδιών γυρνούσε στα σπίτια, ενώ ένα από αυτά ήταν καλυμμένο με κλαδιά και είναι βρεγμένο. Σε κάθε σπίτι η οικοδέσποινα όφειλε να ρίξει στο παιδί λίγο νερό, ενώ τα υπόλοιπα παιδιά τραγουδούσαν:

«Βάι-Βάι, ντου-του-λε.
Περπερούνκα περπατεί,
Τον Θεόν παρακαλεί,
Για να βρέξει μια βροχή,
Μια βροχή καλή καλή,
Για να γίνη το ψωμί,
Το ψωμί και το σιτάρι,
Και η βρίζα το κριθάρι.»

Μετά από το τραγούδι, έδιναν στον αρχηγό της ομάδας χρήματα.⁶⁷

Παραλλαγή του τραγουδιού αυτού συναντούμε στη Σιάτιστα:

Βάι-Βάι, ντου-του-λε.
Πιρπιρούνα περπατεί
Και τον Θεόν παρακαλεί
«Θέ μου, βρέξε μια βροχή,
μια βροχή μια σιγανή.»⁶⁸

⁶⁷ Φαρμακίδης Ξ., «Μακεδονικά Έθιμα», *Λαογραφία*, τομ. Ι, Θεσ/νίκη 19229, σελ. 270

⁶⁸ Λέτσας Α., *ό.π.*, σελ. 327

5.3.8 Μπιρμπιρίτσα στη Θράκη

Στο Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού βρίσκουμε:

«Την άνοιξη όντα αργεί να βρέξ' κι τα γιγνήματα θέλουν βροχή, μαζεύουντι 5-10 γ'ναίκες περασμένα τα χρόνια τσ', κι στολίζουν μιάν απ'αυτές απ'του κεφάλι ως τα πόδια με λογιώ λογιώ χορτάρια. Μια άλλη παίρνει ένα μπακήρ' μι νηρό κι' γυρίζν' απού σπít' σι σπít'. Όντα θα παν στου πρώτου σπít', βρέχν' γυναίκα μι τα χορτάρια μι το νηρό τ' μπακηριού, κι' κειν' χουρέβ' ένα αλλόκοτο χορό κι' οι άλλες τραγουδούν μαζί:

Μπιρμπιρίτσα παρπατεί
Τουν θεόν παρακαλεί
«Κύργιου μ' ρίξι μια βροχή
για στα στάρια για τα κθάρια
για τ' Θιού τα μπηρηκέτια».⁶⁹

⁶⁹ Δελγιάννης Β., «Λαογραφικά», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τομ. Β. σελ. 109

5.3.9 *Ἡθη ἔθιμα και προλήψεις του χωριού Ευκαρύου*

Όταν παρατεινόταν η ξηρασία την άνοιξη ή το καλοκαίρι, τα κορίτσια του Ευκαρύου διοργάνωναν ένα είδος λιτανείας ως εξής:

Συγκεντρώνονταν, κάποια γιορτή ή Κυριακή, σε ένα σπίτι όσο το δυνατόν περισσότερες νέες και διάλεγαν μία άπορη και ορφανή ή οποία θα πρωταγωνιστούσε στη λιτανεία. Την κάλυπταν από το κεφάλι μέχρι τα πόδια με χλωρά κλαδιά βελανιδιάς, οι υπόλοιπες νέες έπαιρναν από ένα μπακίρι (χάλκινο δοχείο) γεμάτο με νερό και πήγαιναν στην εκκλησία του χωριού. Όταν συγκεντρώνονταν όλες στην αυλή της εκκλησίας, έκαναν το σταυρό τους και άρχιζαν να γυρνάνε στο χωριό από σπίτι σε σπίτι. Στη διαδρομή τα κορίτσια αυτά κατάβρεχαν, από το νερό των δοχείων που κουβαλούσαν, το ντυμένο κορίτσι και κάθε έναν που θα συναντούσαν στο δρόμο, είτε νέο είτε γέρο, είτε άνδρα είτε γυναίκα. Όταν άδειαζαν τα δοχεία τους, τα γέμιζαν πάλι με νερό από τα σπίτια που επισκέπτονταν. Μια από αυτές κουβαλούσε ένα δισάκι και μια άλλη ένα καλάθι στα οποία έβαζαν τα διάφορα δώρα (και χρήματα) που έπαιρναν από τις νοικοκυρές. Τέσσερα - πέντε από τα κορίτσια συνόδευαν το καλυμμένο με κλαδιά κορίτσι που ονόμαζαν Πεπερούγκα και τραγουδούσαν το εξής:

«πεπερούγκα τριγυρίζει
Μέσα στο χωριό γυρίζει,
Τον Θεόν παρακαλεί
Για να βρέξει μια βροχή,
Για να γίνει το κριθάρι
Το κριθάρι, το σιτάρι
Και το όψιμον κεχρί
Για να κάμωμε ψωμί
Να το φαν τα ορφανά
Τα ορφανά και τα πτωχά.»

Αφού τελείωναν το γύρο του χωριού, συγκεντρώνονταν πάλι στην αυλή της εκκλησίας όπου έκαναν το σταυρό τους και τελείωναν τη «λιτανεία». Στη συνέχεια, έβαζαν στεγνά ρούχα, συγκεντρώνονταν πάλι στο αρχικό σπίτι συγκέντρωσης και

έφτιαχναν φαγητά από τα δώρα που μάζεψαν. Για 2-3 ώρες θα έτρωγαν, θα έπιναν και θα χόρευαν με τραγούδια. Ύστερα θα πήγαινε το κάθε κορίτσι σπίτι του.⁷⁰

⁷⁰ Μαγκριώτης Γ., «Ήθη έθιμα και προλήψεις του χωρίου Ευκαρύου», *Θρακικά*, τομ. 8, 1937, σελ 384-385

5.3.10 Πιπεριά στο Ξηροχώρι Εύβοιας

Στο μέρος αυτό υπάρχει συνδυασμός των εθίμων της Πρωτομαγιάς και της Περπερούνας για πρόκληση βροχής. Εκεί, ένας χωρικός ντυμένος σε όλο του το σώμα με λουλούδια και με κλαδιά ελιάς, καρυδιάς και άλλων δέντρων, λεγόταν Πιπεριά. Στο κεφάλι του είχε στεφάνι από λουλούδια και στο στήθος του ένα μεγάλο κουδούνι κρεμασμένο. Άλλοι πέντε ή έξι άνδρες το συνόδευαν, καθώς γύριζε από σπίτι σε σπίτι, και τραγουδούσαν, ενώ αυτός χόρευε:

Πιπεριά, γλυκειά ροϊδιά,
Γλήγορα στον Αηλιά,
Κι Αηλιάς στον ουρανό,
Για να βρέξει ο Θιός νερό
Για τα στάρια, για τα κθάρια,
Για τ' φτωχού τα παρασπόρια.
Κάθε στάχυ και πινάκι
Και χεροβόλο δεμάτι.
Γούρνες, γούρνες το κρασί,
Αυλάκι' αυλάκια το νερό.
Πιπερός με το τσαπί
Να στομώση το νερό.

Λέγοντας τους δύο τελευταίους στίχους, ένας από τη συντροφιά που λέγεται Πιπερός και είχε κι αυτός λουλούδια στο κεφάλι και κρατούσε στα χέρια ένα τσαπί, άρχιζε να σκάβει ελαφρά τη γη, μέχρι να τελειώσει η επωδή. Η Πιπεριά που παριστάνει τη δύναμη της βλάστησης, βρεχόταν από κάθε σπίτι με νερό, για να εξασφαλίσει τη βροχή που χρειάζεται η γη του Ξηροχωρίου και της διψασμένης χώρας για τη βλάστηση των φυτών.⁷¹

⁷¹ Μέγας Γ.Α., *ό.π.*, σελ. 188

5.3.11 Μαγικές ενέργειες για πρόκληση βροχής στο Αρμενοχώρι

«Σε περιόδους παρατεταμένης ανομβρίας κατέφευγαν στο έθιμο «Ντούντουλε». Χωρίς καθορισμένη ημερομηνία, χωρίς προγραμματισμό, συγκεντρώνονταν μεγάλος αριθμός γυναικών κάθε ηλικίας, θέσης και οικονομικής κατάστασης. Αυτές οι γυναίκες πήγαιναν σε μια συγκεκριμένη γυναίκα — ίδια κάθε φορά— η οποία έπρεπε να είναι «ορφανή, φτωχή και περιφρονημένη», όλες μαζί πήγαιναν στο ποτάμι και το πρώτο βήμα ήταν να την «ντύσουν» πάνω από τα ρούχα της με «βρωμόχορτα - μπόζιε» τα οποία είναι αγριόχορτα και βρίσκονται κυρίως κοντά σε ποτάμια. Με τα χόρτα κάλυπταν όλο το σώμα και το κεφάλι. Μετά το στολισμό, -παίρνοντας μαζί τους κουβάδες με νερό, περνούσαν από κάθε σπίτι.

Κατά τη διάρκεια της πορείας και σε κάθε σπίτι τραγουδούσαν το εξής τραγούδι:

*Βάι νουντούλε μίλλε μπόζιε
να ζαρόσε σίτνα ρόσα
να σε ράντβατ όρο ταιτε
να σε στόρε μπερικέτο.*

(Μετάφραση:)

*Σε παρακαλούμε αγαπητέ θεέ
να βρέξει ψιλή βροχή
να χαίρονται οι γεωργοί
για να γίνει καλή σοδειά.*

Ενώ τραγουδούσαν η νοικοκυρά έριχνε νερό στη «ντυμένη» γυναίκα και αυτή τινάζονταν έτσι ώστε να πέφτουν οι σταγόνες κάτω. Νερό έριχναν και στο δρόμο καθώς περπατούσαν και τραγουδούσαν, η μια στη άλλη. Από κάθε σπίτι έπαιρναν αλεύρι, λίπος και τυρί. Στο τέλος μάζευαν τα υλικά σ' ένα συγκεκριμένο σπίτι.

Στη συνέχεια πήγαιναν στο ποτάμι. Εκεί έβγαζαν τα χόρτα από τη «ντυμένη» γυναίκα και κολυπούσαν όλες μαζί. Μετά το ποτάμι επέστρεφαν στα σπίτια τους για να αλλάξουν. Αφού άλλαζαν, πήγαιναν πάλι στο σπίτι, όπου είχαν τα υλικά και κάποιες απ' αυτές έφτιαχναν πίτες ενώ ο κόσμος περίμενε απ' έξω. Τις πίτες τις μοίραζαν μεταξύ τους, μια απ' αυτές την έδιναν στη γυναίκα που έντυναν.

Το έθιμο συναντάται μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα (c 1939-1940).»⁷²

⁷² Παπαστεφάνου Ι., «Μαγικές Ενέργειες για Πρόκληση Βροχής στο Αρμενοχώρι», *Εταιρία, Περιοδική Έκδοση της Εταιρίας Γραμμάτων και Τεχνών Φλώρινας*, τευχ. 36, Φλώρινα, Δεκέμβριος 2001, σελ. 54-55

5.3.12 Ντούντουλας στα Κίμινα Θεσσαλονίκης

«Το έθιμο της Περπερούνας έχει παραλλαγές από τόπο σε τόπο. Στις Σέρρες και στα Κίμινα της Θεσσαλονίκης είχαν τον Ντούντουλα, ένα μοναχικό άντρα, που στόλιζαν με κλώνους και φυλλώματα από το κεφάλι μέχρι τα πόδια, έτσι ώστε να μη διακρίνεται ο ίδιος. Ο Ντούντουλας περιφερόταν χορεύοντας και χοροπηδώντας, ακολουθούμενος από μια ομάδα παιδιών. Σταματούσε σε κάθε σπίτι και, την ώρα που χόρευε και χοροπηδούσε, η νοικοκυρά που έβγαινε στο παράθυρο ή την πόρτα, άδειαζε πάνω του κανατάκια και στάμνες με νερό. Βρεγμένος καθώς ήταν ο Ντούντουλας και τα παιδιά, συνέχιζαν το χορό, μέχρι να επισκεφτούν όλα τα σπίτια. Μετά την επίσκεψη οι νοικοκυρές ετοιμάζαν τα καζάνια, τα βαρέλια και τις κοπάνες τους, για να υποδεχτούν το βρόχινο νερό.»⁷³

⁷³ Αργυριάδη Μ., *Το Παιδί Μέσα στον Κύκλο του Χρόνου*, σελ.152

Εικ. 3. Το ομοίωμα του «Ντούντουλα». Έθιμο που εξελίσσεται στα Κίμινα.

5.4 ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΕΘΙΜΟΥ

Το τραγούδι της Περπερούνας είναι ένα τραγούδι συμπαθητικής μαγείας και πιο συγκεκριμένα ομοιοπαθητικής.⁷⁴ Το κεντρικό πρόσωπο, που παριστάνει τη φύση, βρέχεται με νερό, για να βραχεί στη συνέχεια και η φύση. Υπάρχει ο μαγικός ραντισμός παράλληλα με την επωδή.

Στη συντριπτική πλειοψηφία των παραλλαγών, πρωταγωνιστής είναι ένα κορίτσι, συνήθως φτωχό ή «αξιολύπητο», πράγμα που πάλι μαγικά θα κάνει το Θεό να λυπηθεί και να βρέξει.

«Κυρίαρχη εδώ η χριστιανική θρησκεία ξερίζωσε πλήθος ειδωλολατρικών λατρειών και μαγικών δρώμενων, ενώ σε άλλες έδωσε επίχρισμα χριστιανικό. Έτσι η βροχομαγεία λ.χ. έγινε βροχολιτανεία και η γονιμική μαγεία δέηση των ιερέων στο Θεό και στους Αγίους 'υπέρ ευκρασίας αέρων και ευφορίας των καρπών της γης'.»⁷⁵

Ο Σ. Σκαρτσής αναφέρει:

Ο μικρός (εφτασύλλαβος τροχαϊκός, όπως και στο 21) ομοιοκατάληκτος στίχος ταιριάζει το τραγούδι στη δραματική παράσταση με τις μιμικές, χορευτικές κινήσεις. Όπως συμβαίνει στη γλώσσα των μύθων και των τραγουδιών τους, κι αυτό το τραγούδι αφηγείται όσα γίνονται, με τρόπο πάντως που η αφήγηση αλλάζει σε δράση κι είναι στ' αλήθεια στην ουσία του δραματικό.

Οι πρώτοι στίχοι λένε αυτό που κάνει - ή που πρέπει να κάνει - η Περπερούνα. περπατεί και παρακαλεί το Θεό. Αυτά τα δυο συνταιριασμένα δίνουν την κίνηση και το ρυθμό του κοριτσιού μαζί με την προσευχή στο Θεό. Είναι φανερό πως η παράκληση δεν είναι μόνο λόγος προφορικός, αλλά μια συνολική γλωσσική συμπεριφορά, με σωματική έκφραση όπου η πιο εμφανής εκδήλωσή της είναι ο χορός, οι χορευτικές κινήσεις. Περπάτημα και παράκληση είναι συνταιριασμένα, όχι, βέβαια, διαδοχικές ενέργειες. Το ότι παρακαλεί το κορίτσι είναι καθαρά γονιμικό θέμα, ανάλογη είναι λοιπόν και η παράκληση, που τελικά φαίνεται πως λειτουργεί σαν πρόσκληση. Το κορίτσι απευθύνεται στο Θεό με το χορό του, ο χορός του είναι η αναφορά του στο Θεό.

Η προσευχή θυμίζει παλιούς ρυθμούς και λόγια (τα αρχαία ελληνικά) και είναι όμοια με πλήθος «πρωτογονικές» προσευχές και τραγούδια (π.χ. των Ινδιάνων). Το κορίτσι ζητάει βροχή, σιγανή και σταθερή. Η επαναστροφή τού «βροχή» δημιουργεί πραγματικά την αίσθηση της βροχής, μαζί με την αίσθηση του χώματος

⁷⁴ Βλ. κεφ. 4.2.2.1, Ομοιοπαθητική Μαγεία

⁷⁵ Κακούρη Κ.Ι., *Προϊστορία του θεάτρου-Από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα 1974, σελ. 137

που βρέχεται, κι έτσι έρχονται άνετα και φυσιολογικά οι εικόνες που ακολουθούν. Οι επόμενοι στίχοι κάνουν ένα τριαδικό από ρήματα, που ακολουθείται από ένα άλλο τριαδικό από ουσιαστικά. Έτσι δημιουργείται η αίσθηση αφθονίας, πάμε απ' τις ενέργειες στις καταστάσεις, που στ' αλήθεια δεν ξεχωρίζονται, αναπτύσσονται μόνο κλιμακωτά.⁷⁶

5.4.1 ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ

Η δομή που γενικά υπάρχει είναι η ακόλουθη:

A. Οι κινήσεις που κάνει η Περπερούνα. (Συνήθως οι δύο πρώτοι στίχοι)

Περπερούνα περπατεί / το Θεό παρακαλεί

B. Η επιθυμία και η επανάληψη της βροχής

Για να βρέξει μια βροχή / βροχή (σιγανή-καλή-βασιλική)

Γ. Το αποτέλεσμα που θα φέρει η βροχή (φύτρωμα-άνθισμα-κάρπισμα)

Για να γίνουν τα σάρια-κριθάρια-καλαμπόκι-κεχρί

Δ. Συνέπειες της βροχής (κοινωνική προέκταση: ικανοποίηση βιοτικών αναγκών).

Για να γίνει το ψωμί / να φάνε τα ορφανά-φτωχοί

E. Λεκτικές υπερβολές: Με μια βροχή να ποτιστεί το σύνολο των αγρών · η σοδειά να είναι υπερμεγέθης.

Μπάρες μπάρες το νερό / μπάρες μπάρες (κρασί-σοδειά)

⁷⁶ Σκαρτσής Σ.Λ., *Το δημοτικό τραγούδι*, τομ. Β', εκδ. Πατάκης, Αθήνα 1994, σελ 163-164

5.5 ΤΟ ΕΘΙΜΟ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΡΟΥΝΑΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ

Όπως έχουμε δει και στο κεφάλαιο για τα δρώμενα, υπάρχει στη Σλοβενία η περίπτωση του Zelenj Juraž, του «πράσινου Γεωργίου – Αγίου Γεωργίου», που μεταμφιεσμένος με πρασινάδες, γυρίζει έφιππος τα χωριά. Σε άλλες περιοχές, όπως στην ανατολική Αυστρία και στη δυτική Ουγγαρία γίνονται μεταμφιέσεις με άχυρα.

«Μια ιδιάζουσα περίπτωση μεταμφίεσης στα πράσινα είναι η «περπερούνα» ή dodola, όπως λέγεται στις σλαβόφωνες περιοχές των Βαλκανίων, έθιμο που τελείται σε περιόδους παρατεταμένης ξηρασίας την άνοιξη ή το καλοκαίρι. Ένα μικρό κορίτσι, συνήθως ορφανό, ή μια τσιγγάνα ντύνεται με φύλλα και πρασινάδες και γυρίζει από σπίτι σε σπίτι χορεύοντας, ενώ τα κορίτσια της συνοδείας της (ή και η ίδια) τραγουδάνε το παρακλητικό τραγούδι για βροχή. Οι νοικοκυρές ραντίζουν την περπερούνα με νερό, ώσπου να στάξει στη γη, σαν να έχει βρέξει πραγματικά. Το κείμενο της μικρής παρακλητικής λιτανείας έχει ως εξής:

*Περπερούνα περπατούσε
το Θεό παρακαλούσε
Θεέ μου βρέξε μια βροχούλα
για τα στάρια, για τις βρίζες
και για τα καλαμπόκια.
Περπερούνα παρακάλα
το Θεό μας για να βρέξει
τους ανθρώπους του να σώσει.*

Είναι χαρακτηριστικό πως αυτό το τραγούδι υπάρχει με σχεδόν τα ίδια λόγια και στη Βουλγαρία και με μερικές παραλλαγές στη Σερβία, Ρουμανία, Αλβανία, την ανατολική και νότια Ουγγαρία. Η γεωγραφική εξάπλωση αυτού του αγερμού για την πρόκληση βροχής φτάνει από την Πελοπόννησο ως την οροσειρά των Καρπαθίων και από τον Πόντο ως τις Δαλματικές ακτές. Το τραγούδι της περπερούνας απευθύνεται κατευθείαν στο Θεό και όχι σε κάποιον άγιο που μεσολαβεί, πράγμα μάλλον σπάνιο για τα λαϊκά λατρευτικά τραγούδια. Σε άλλες παραλλαγές, όπως την ακόλουθη, η παράκληση για πλούσια σοδειά είναι ακόμα πιο παραστατική:

*Περπερούνα περπατούσι
το Θεό παρακαλούσι
για να βρέξει μια βροχή
μια βροχή μια σιγανή.
Για να γίνουν τα σταράκια*

κάθε στάχυ και ταγάρι
κάθε κούτσουρο καλάθι
κάθε κούκλα και ταγάρι.

Το θέμα της «παπαρούνας» (ή *paraluga*), όπως λέγεται στη Ρουμανία, περιγράφεται για πρώτη φορά από το Δημήτριο Cantemir στην περίφημη «Περιγραφή της Μολδαβίας» στις αρχές του 18ου αιώνα: Το καλοκαίρι, όταν φαίνεται πως κινδυνεύει το σιτάρι από την ξηρασία, ντύνουν οι αγρότες ένα μικρό κοριτσάκι, που δεν έχει κλείσει ακόμα τα δέκα του, με ένα πουκάμισο, που φτιάχνεται από δεντρόφυλλα και βότανα. Όλα τα άλλα κορίτσια και αγόρια της ίδιας ηλικίας την ακολουθούν και περιφέρονται με χορό και τραγούδι σ' όλη τη γειτονιά · όπου φτάσουν, οι γερόντισσες τα περιλούζουν με κρύο νερό. Το τραγούδι που λένε έχει περίπου το εξής περιεχόμενο: «Παπαλούγκα, πήγαινε στον ουρανό, άνοιξε τις πύλες του, στείλε από πάνω βροχή, για να μεγαλώσει το στάρι, βρίζα, κεχρί κτλ». Την «παπαρούδα» ξαναβρίσκουμε το 1765 σε φαναριώτικο νομοκανόνα, που σχολιάζει τον 62ο κανόνα της Συνόδου «εν Τρούλλω» (691) και την απαγορεύει με το σκεπτικό ότι και οι πατέρες της Εκκλησίας στις πρώτες συνόδους τους είχαν αναθεματίσει τους δημόσιους χορούς γυναικών: *Να μη γίνεται εις το εξής η παπαρούδα, την οποίαν και αυτήν ο ρηθείς κανών φανερά εμποδίζει, αποφαινόμενος εις το να μη γίνηται δημόσιος χορός γυναικών.*

Ωστόσο φαίνεται πως το έθιμο είχε μια στενότερη συσχέτιση με την εκκλησία και τη μεταμφιεσμένη περπερούνα την αντικαθιστούσε κάποτε ο ιερέας του χωριού, οδηγώντας την πομπή στους γύρω αγρούς. Η παρακλητική λιτανεία στην περίπτωση αυτή έχει σχεδόν τα ίδια λόγια: στη Βουλγαρία, όπου η πομπή λέγεται *krustonose* (περιφορά του Σταυρού), το αντίστοιχο τραγούδι αρχίζει: *Σηκώνουμε τους σταυρούς, παρακαλούμε το Θεό· Κύριε Ελέησον ημάς* και συνεχίζει με τη γνωστή παράκληση. Και ελληνικές παραλλαγές του τραγουδιού αρχίζουν με ένα τριπλό «Κύριε ελέησον». Παρόμοιες παρακλητικές πομπές εκκλησιαστικού χαρακτήρα για την πρόκληση βροχής με λιτανείες, περιφορά εικόνων και τον παπά υπήρχαν παλιότερα στη Θεσσαλία, την Εύβοια, τη Μακεδονία, την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και με ιδιαίτερη έμφαση στην Κρήτη. Εκεί γύριζαν τους αγρούς και έκαναν στάση στο κάθε σταυροδρόμι. Τέτοιες θρησκευτικές πομπές στους αγρούς για να βρέξει, γνωστές ήδη από την αρχαιότητα, υπήρχαν και στη Δύση κατά το Μεσαίωνα και αργότερα και τελούνταν τις ημέρες πριν από την Ανάληψη. Αυτές οι αγροτικές

πομπές γίνονταν ακόμα στον 20ό αιώνα στους καθολικούς της Ουγγαρίας, της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας.

Τη βυζαντινή καταγωγή του εθίμου και τη βαθύτερη σχέση του με την Εκκλησία μαρτυρεί και το γεγονός, ότι η περπερούνα συνήθως δεν ξεπερνάει τα γεωγραφικά όρια της Ορθοδοξίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Στη νότια Ουγγαρία είναι σερβικές μειονότητες οι φορείς του αγερμού, στην ανατολική Ουγγαρία οι Ρουμάνοι. Αλλά το έθιμο δεν έχει μόνο εκκλησιαστικό παρελθόν, αλλά είναι και πηγή εισοδήματος για τα φτωχά παιδιά, όπως μαρτυρεί ένα σχετικό βουλγαρικό τραγούδι:

*Η περπερούνα πηγαίνει
πηγαίνει και παρακαλεί:
Δώσε, Θεέ, μεγάλη βροχή,
να μεγαλώσει το κεχρί,
το κεχρί και τα στάρια
μετά από τη βροχίτσα.
Λίγο για τη γάτα,
μια κρούστα για το σκυλί,
για το άλογο τη βρόμη,
και για τα μικρά παιδιά,
για τα ορφανάκια
μια κόρα από ψωμί
και πάνω λίγο αλάτι.»⁷⁷*

⁷⁷ Πούχγερ Β., *ό.π.*, σελ. 82-85

Εικ.4. Σλαβικής προελεύσεως αναπαράσταση της Dodola

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

6.ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

6.1 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Η Παρουσίαση του εθίμου της Περπερούνας, αποτελεί μια πρώτη διερεύνηση της απήχησης του εθίμου και γενικότερα της ευαισθητοποίησης των παιδιών (ηλικίας 11-12 ετών) με την παράδοση.

Το πρόγραμμα έγινε στη διάρκεια του μαθήματος της γλώσσας. Το σχολείο όπως μας ενημέρωσε η εκπαιδευτικός δεν ανήκει στην «ευέλικτη ζώνη», δηλαδή ο εκπαιδευτικός τηρεί το αναλυτικό πρόγραμμα και δεν έχει τη δυνατότητα να διαμορφώσει τη διδασκαλία κατά την προσωπική του κρίση.

Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα για τις τάξεις Ε' και ΣΤ' Δημοτικού κατά τη διδασκαλία του μαθήματος «Νεοελληνική γλώσσα» προβλέπονται δυο βιβλία για κάθε μαθητή: Η γλώσσα μου και το Ανθολόγιο.

«ΤΑΞΕΙΣ Ε' ΚΑΙ ΣΤ' [Π.Δ. 528/26-11-84 - ΦΕΚ

Ι. Σκοποί και επιδιώξεις

Σκοπός του γλωσσικού μαθήματος για όλες τις τάξεις είναι να βοηθήσει τα παιδιά να οικειοποιηθούν, στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, τον εκφραστικό πλούτο και τους μηχανισμούς της νεοελληνικής γλώσσας (δημοτικής), ώστε να διευκολυνθεί τόσο η πνευματική τους συγκρότηση όσο και η αποτελεσματική επικοινωνία τους με το περιβάλλον.

Για τις τάξεις Ε' και ΣΤ' ειδικότερες επιδιώξεις είναι:

- ο εμπλουτισμός της γλώσσας των παιδιών, προφορικής και γραπτής, με νέες λέξεις και φράσεις.
- η τελειοποίηση των δεξιοτήτων που κάνουν τον καλό ομιλητή, ακροατή και αναγνώστη
- η στενή γνωριμία με κείμενα συγκροτημένου λόγου

- η σπουδή, σε πρακτικό επίπεδο, ορισμένων δομικών και λειτουργικών στοιχείων της νεοελληνικής.»⁷⁸

Η γλώσσα είναι ένα νέο είδος αναγνωστικού που περιέχει μικρά κείμενα που είναι υποδειγματικά από γλωσσική άποψη και συνοδεύονται από γραπτές εργασίες

⁷⁸ Αναλυτικά Προγράμματα Μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου, ΥΠΕΠΘ, ΟΕΔΒ, Αθήνα

που εκτελούνται οι περισσότερες πάνω στο βιβλίο. Το Ανθολόγιο περιέχει εκτενέστερα κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, χωρίς εργασίες και κύριος στόχος του είναι να φέρει τα παιδιά κοντά στο καλό λογοτεχνικό βιβλίο.

Μέσα από τα κείμενα του ανθολογίου και της γλώσσας τα παιδιά γνωρίζουν τα ήθη και έθιμα, τα λαϊκά παραμύθια, τις παροιμίες, τις αφηγήσεις των ανθρώπων από την καθημερινή ζωή στο χωριό. Επισημαίνεται ότι ο αριθμός των κειμένων που αναφέρονται στα έθιμα και γενικότερα στην παράδοση είναι μικρός. Αυτό σημαίνει ότι η έννοια της παράδοσης δε διδάσκεται ως ξεχωριστή ενότητα αλλά περιορίζεται μόνο σε ορισμένα κείμενα της γλώσσας και του ανθολογίου καθώς και στις ευκαιριακές ενότητες (οι εποχές και οι ασχολίες των ανθρώπων, θρησκευτικές, εθνικές εορτές κ.τ.λ.).

6.2 ΣΤΟΧΟΙ

Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η ευαισθητοποίηση των παιδιών για την παράδοση.

Όπως διαπιστώθηκε από τη μελέτη του αναλυτικού προγράμματος η παράδοση έχει περιθωριοποιηθεί από το πρόγραμμα του σχολείου.

Η οικογένεια που λειτουργεί ως φορέας της παράδοσης επηρεάζει τα παιδιά. Το ερώτημα που τίθεται είναι: Πώς όμως τα παιδιά επηρεάζονται από την οικογένεια, και σε τι βαθμό λειτουργεί η παράδοση σε κάθε οικογένεια;

Τα παιδιά γνωρίζουν κάποια έθιμα είτε από το οικογενειακό περιβάλλον είτε από το σχολείο.

Η λειτουργία της παράδοσης σε κάθε οικογένεια εξαρτάται από την οικονομική-κοινωνική θέση, το μορφωτικό επίπεδο των γονιών, τον τόπο καταγωγής και κατοικίας.

Σήμερα η τεχνολογία έλκει τα παιδιά, καθώς η παράδοση έχει περιοριστεί στη διδασκαλία του σχολείου.

Με τις κατάλληλες δραστηριότητες και τη διδακτική μεθοδολογία, όπως το παιχνίδι ρόλων και την επίλυση προβλήματος, την αφήγηση τα παιδιά μπορούν να ευαισθητοποιηθούν για να λύσουν ένα πρόβλημα της καθημερινής ζωής (σε σχέση με την παράδοση).

Είναι δυνατό να εμπνευστούν από την παράδοση, για να καταλήξουν σε μια λύση ή να οδηγηθούν στην εύρεση μιας νέας λύσης.

6.3 ΔΕΙΓΜΑ

Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε στο 15^ο Δημοτικό Σχολείο Αχαρνών του νομού Αττικής κατά τον Μάιο του 2004. Τα παιδιά που πήραν μέρος στο πρόγραμμα ήταν 39 (16 αγόρια και 23 κορίτσια).

Ο δήμος Αχαρνών βρίσκεται στη Β.Δ. πλευρά του νομού Αττικής, είναι ο μεγαλύτερος δήμος του λεκανοπεδίου σε έκταση και έχει τη μεγαλύτερη δημογραφική ανάπτυξη. Πρόκειται για μια αναπτυσσόμενη περιοχή, με άναρχη ανοικοδόμηση και τα χαρακτηριστικά των αστικών μειονεκτικών περιοχών. Στο σχολείο φοιτούν εκτός των Ελλήνων και αλλοδαποί μαθητές κυρίως από τις χώρες

της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Αλβανία, Ιράκ καθώς και παιδιά παλιννοστούντων Ελλήνων.

Το σχολείο χτίστηκε στις αρχές του 2000 και βρίσκεται στην κεντρική περιοχή των Αχαρνών (Παλαιό Μενίδι).

6.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Η μεθοδολογία προγράμματος περιλαμβάνει τα εξής στάδια:

1. Ασκήσεις γνωριμίας
2. Συζήτηση και αναφορά στο θέμα (παράθεση προσωπικών εμπειριών και αναφορών) .
3. Ερωτηματολόγιο (συνέντευξη των παιδιών με τους γονείς, γιαγιά, παππού)
Συζήτηση (Την επόμενη μέρα κατάθεση πληροφοριών από την οικογένεια).
4. Οπτικοακουστικό υλικό – παροχή φωτογραφιών, CD, κειμένων.
5. Αφήγηση εθίμου της Περπερούνας (ερωτήσεις και συζήτηση)
6. Παιχνίδι ρόλων και επίλυση προβλήματος ανομβρίας και έλλειψης νερού.
7. Αναπαράσταση εθίμου.
8. Αναστοχασμός

Το πρόγραμμα διενεργήθηκε σε δυο στάδια. Η πρώτη ημέρα στο σχολείο θεωρήθηκε απαραίτητη καθώς έγινε η γνωριμία με τα παιδιά

1^η ημέρα συνάντησης

Γνωριμία με τα παιδιά. Ζήτησα να καθίσουν σε κύκλο. Η γνωριμία μας έγινε με ένα ποτήρι νερό που προσέφερα στα παιδιά. Κάθε παιδί έλεγε το όνομα του πίνοντας μια γουλιά νερό και λέγοντας «στην υγεία σας».

Κατόπιν συμφωνήθηκε το πλαίσιο της εργασίας με θέμα την Περπερούνα.

Έγινε συζήτηση με τα παιδιά μέσω ερωτήσεων για:

Το Ρόλο της Φύσης στη ζωή του ανθρώπου, τον Κύκλο του Νερού, το πρόβλημα της έλλειψης νερού, τη βροχή και η σπουδαιότητα της.

Οι μαθητές ανέφεραν προσωπικές εμπειρίες σχετικά με το θέμα κατόπιν ερωτήσεων. Δόθηκε ερωτηματολόγιο, για να συμπληρωθεί στο σπίτι τους. Παρότρυνα τα παιδιά να πάρουν συνέντευξη από τους γονείς με σκοπό να βρουν παρόμοιο έθιμο.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ -2^η ημέρα συνάντησης.

Ανακοίνωση από τα παιδιά των πληροφοριών που είχαν συγκεντρώσει από τους γονείς.

Μοιράστηκαν φωτογραφίες σχετικές με το έθιμο καθώς και κείμενα, για να λειτουργήσουν ως οπτικά ερεθίσματα, υποκινώντας τη φαντασία και τη δημιουργικότητα των παιδιών. Τα παιδιά άκουσαν και το τραγούδι της Περπερούνας από CD παραδοσιακών τραγουδιών, για να συλλάβουν τους στίχους με το ρυθμό.

Αφήγηση του εθίμου της Περπερούνας

Κατόπιν τα παιδιά σχολίασαν το έθιμο, εξέφρασαν τις απορίες τους και κάποια σχόλια. Διευκρινίστηκε ότι το έθιμο δε γινόταν με απώτερο στόχο τη διασκέδαση και το παιχνίδι αλλά την πρόκληση βροχής σε μια δύσκολη χρονική περίοδο ανομβρίας.

Παιχνίδι ρόλων. Για το σκοπό αυτό μοιράστηκαν φωτοτυπίες.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΕΠΑΛΗΘΕΥΣΗΣ

1^η ημέρα

Έδειξαν ενδιαφέρον και δέχτηκαν με ενθουσιασμό να μιλήσουμε για το έθιμο. Συμφωνήθηκε να μη βραχούν κατά την αναπαράσταση.

Ακολούθησε εμπειριστατωμένη συζήτηση για τον κύκλο του νερού, τα ποτάμια, τα δάση και την βροχή. Τα παιδιά γνώριζαν από το μάθημα της Φυσικής για τον κύκλο του νερού που αρχίζει να εξατμίζεται από την επιφάνεια της θάλασσας, ανεβαίνει στην ατμόσφαιρα επιστρέφει στη γη σαν βροχή ή σαν χιόνι, εμπλουτίζεται με ουσίες από το έδαφος και καταλήγει πάλι στη θάλασσα. Επιπλέον γνώριζαν για τη χρησιμότητα του δάσους που συγκρατεί το νερό της βροχής και εμποδίζει τις πλημμύρες.

Τα παιδιά ήταν ενθουσιασμένα και από μόνα τους άρχισαν να αναφέρουν προσωπικές εμπειρίες. Τα περισσότερα παιδιά διηγήθηκαν περιστατικά από την καθημερινή ζωή τους. Μίλησαν για τις διακοπές νερού που συνέβαιναν συχνά το προηγούμενο καλοκαίρι εξαιτίας των έργων της εταιρείας ύδρευσης καθώς και για την εορτή των Θεοφανείων όπου ο ιερέας αγιάζει τα νερά. Τέλος, ενδιαφέρουσα ήταν η ιστορία των παιδιών από μια παιδική σειρά κινούμενων σχεδίων όπου ο δράκος «Δρακουμέλ» εξαφάνισε το νερό από τη λίμνη με τα μαγικά του κόλπα για να πιάσει τα στρουμφάκια.

2^η ημέρα

Την επόμενη ημέρα τα παιδιά ήταν αρκετά εξοικειωμένα με το θέμα και ρωτούσαν για τη συνέχεια του προγράμματος.

Παράδοση των ερωτηματολογίων και σχολιασμός απαντήσεων .Διαπιστώθηκε ότι τρία παιδιά είχαν απαντήσει θετικά στην ερώτηση για τη γνώση άλλου εθίμου παρόμοιο με την Περπερούνα. Τα παιδιά ανέφεραν το έθιμο της ανάρτησης χελώνας σε δέντρο.

Στη συζήτηση που έγινε με αφορμή το φωτογραφικό υλικό (φωτογραφίες αναπαράστασης, άρθρα εφημερίδων για το πρόβλημα της ανομβρίας και της έλλειψης του νερού σε όλο τον κόσμο) σχολιάστηκαν όλες οι φωτογραφίες και τα άρθρα από κάθε παιδί. Προτάθηκαν ως πιθανές λύσεις οι υδρορροές και οι στέρνες για τη συλλογή του βρόχινου νερού καθώς και η αφαλάτωση. Όλα τα παιδιά σχολίασαν το ντύσιμο της Περπερούνας που παρατήρησαν στις φωτογραφίες. Τα κορίτσια απόρησαν με τη φορεσιά από πρασινάδα και φύλλα

Στην αφήγηση του εθίμου επιλέχτηκε η εκδοχή της Περπερούνας στην Ιερισσό Χαλκιδικής εξαιτίας του καταβρέγματος με λίγο νερό(αν και είχε συμφωνηθεί με τα παιδιά να μην βραχούν στην αναπαράσταση). Στην ερώτηση για το συμβολισμό του εθίμου όλα τα παιδιά συμφώνησαν ότι το έθιμο έμοιαζε με προσευχή προς το Θεό, για να δώσει νερό και για τον λόγο αυτό έβρεχαν την Περπερούνα.

Μετά την αφήγηση τα παιδιά καθώς ήταν χαρούμενα με τη ροή του προγράμματος πρότειναν να συνεδριάσει το «δημοτικό συμβούλιο» για τη λήψη αποφάσεων. Ένα παιδί πήρε το ρόλο του δήμαρχου, άλλα παιδιά πήραν τους ρόλους των γονιών και των δασκάλων των παιδιών, δυο παιδιά τους ρόλους των υπαλλήλων της ΕΥΔΑΠ και ένα παιδί πήρε το ρόλο του ιερέα του τόπου. Μετά από ομόφωνη

απόφαση τα παιδιά μου έδωσαν το ρόλο του ταχυδρόμου, για να μοιραστούν οι ειδοποιήσεις - φωτοτυπίες (για την έλλειψη νερού).

Ενθουσιασμένα με την ιδέα του δημοτικού συμβουλίου τα παιδιά έγραψαν τις απόψεις τους και πρότειναν διάφορες λύσεις. Όλα τα παιδιά ανταποκρίθηκαν πολύ ικανοποιητικά στις δραστηριότητες. Τέλος, στην αναπαράσταση του εθίμου τα παιδιά έπαιξαν την Περπερούνα αφού στολίστηκαν με πρασινάδες και κλαδιά που έκοψαν από τον κήπο του σχολείου. Με μεγάλη ανταπόκριση και οργάνωση ακολούθησαν τον ειρμό της αφήγησης και ξεκίνησε η Περπερούνα όπου εναλλάξ ντύθηκαν τέσσερα -πέντε κοριτσάκια.

Μετά την αναπαράσταση, προσφέρθηκαν στα παιδιά γλυκίσματα σύμφωνα με το έθιμο και τέλος έγινε μια άσκηση αναστοχασμού όπου ζητήθηκε από κάθε παιδί κλείνοντας τα μάτια του να πει μια λέξη από «Π» που ερχόταν στο μυαλό του. Κάποια παιδιά είπαν τη λέξη Περπερούνα, άλλα το όνομά τους, άλλα τη λέξη παράδοση.

Εικ. 5. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών

Εικ. 6. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών

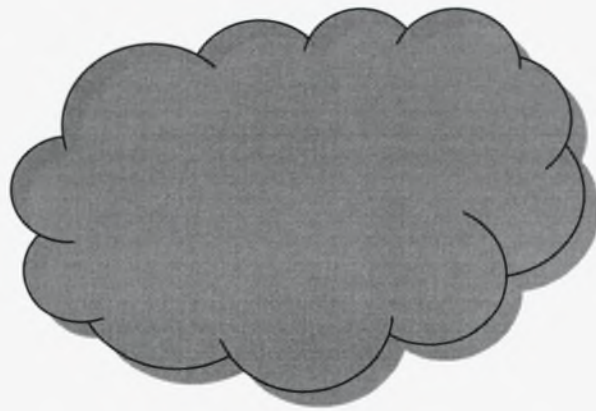

Εικ. 7. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών

Φανταστείτε ότι είστε στο δημοτικό συμβούλιο της πόλης ή του χωριού σας και πρέπει να αποφασίσετε για τις ενέργειες που πρέπει να γίνουν, για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έλλειψης του νερού.

Γράψτε τις ιδέες και τις αποφάσεις που θα πάρετε για το πρόβλημα.

Εικ. 8. «Παιχνίδι Ρόλων»

Όνομα: Ηρώ Τσεκούρα Σειρά 15^η Δημο. Σχολ. Αχαρνών

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Καταγωγή: Μετόχι (Ε. Λοίας)

1. Γνωρίζετε κάποιο παρόμοιο έθιμο με την Περπερούνα ή έχετε ακούσει από τους γονείς, από τον παππού ή τη γιαγιά;
2. Έχετε δει κάποιο έθιμο, έχετε πάρει μέρος;
3. Σας έχει αφηγηθεί η γιαγιά, ο παππούς ή κάποιο άλλο άτομο στην οικογένειά σας, κάποιο γεγονός από την καθημερινή ζωή στο χωριό;
4. Σας αρέσουν οι αφηγήσεις της γιαγιάς και του παππού;

1. Εγώ ξέρω, ότι όταν δεν βρέχει στο χωριό μου οι άνθρωποι γλετζέλι και χεμονίκου τις χεμωνές ανάει πάνω πάνω πάνω κλαδί δέντρου και έτσι όλα είναι έτοιμα για στήνωση και τις γιορτινότερες φορές έδραξε.

2. Ναι. Το Πάσχα, όταν βάψουμε κόκκινα τα αυγά την Μ. Τεμπη και ύστερα τη Κυριακή του Πάσχα τα πικνυκίζουμε. 3. Ναι, όταν θέλουν να πάνε να στολίσουν τον

Επιτάσιο σπώνονται νωρίς το πρωί και πηγαίνουν στους λόφους και μαζεύουν λουλούδια όπως σάκουλα, βόσχα-λιές κ.α.

4. Οι αφηγήσεις της γιαγιάς και του παππού μαζεύουν όλη τη ματιά μου γλετζέλι και στιγμές από την παλιά κοίμησή μου και όχι μόνο.

Εικ. 9. Δείγμα ερωτηματολογίου από το πρόγραμμα

6.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την εφαρμογή του προγράμματος του εθίμου της Περπερούνας στους μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού και τη μελέτη των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο, τη συζήτηση, την οργάνωση του εθιμικού δρώμενου οδηγηθήκαμε σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την παράδοση και την αφήγηση που έχουν τα έθιμα σ'αυτές τις ηλικίες.

Από τις απαντήσεις των μαθητών στο ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε στο σπίτι σχετικά με το αν γνωρίζουν κάποιο έθιμο παρόμοιο με την Περπερούνα, μόνο τρία παιδιά απάντησαν θετικά, αναφέροντας το έθιμο της χελώνας. Τα υπόλοιπα παιδιά δεν ανέφεραν κανένα παρόμοιο έθιμο. Στο παιχνίδι ρόλων συμμετείχαν όλα τα παιδιά που πρότειναν μόνα τους να κάνουν δημοτικό συμβούλιο, για να αποφασίσουν για την έλλειψη νερού εξαιτίας της ανομβρίας. Όλες οι ομάδες πρότειναν λύσεις σχετικές με την τεχνολογία, όπως μεταφορά, αφαλάτωση νερού, γεωτρήσεις. Η πιο εντυπωσιακή πρόταση ήταν για βομβαρδισμό των συννέφων. Δυο ομάδες πρότειναν συνδυασμό της τεχνολογίας με λιτανεία και κάποιο έθιμο όπως η Περπερούνα.

Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου και οι αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου των παιδιών φανερώνουν τη διαμορφωμένη κατάσταση της προσκόλλησης των παιδιών στην τεχνολογία. Αξίζει να αναφερθεί ότι σχετικά με την άποψη των παιδιών να συνδυάσουν την τεχνολογία με την παράδοση, για να λύσουν το πρόβλημα της ανομβρίας θα μπορούσε ίσως να οφείλεται στο πρόγραμμα. Αυτό ήταν το έναυσμα, για να στραφούν, να ασχοληθούν με το έθιμο και κατ'επέκταση με την παράδοση. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι υπάρχουν οι εξής παράμετροι: Είτε τα παιδιά που μίλησαν για παράδοση να προέρχονται από οικογένειες στις οποίες λειτουργεί σε υψηλό βαθμό η παράδοση, είτε να οφείλεται στην επίδραση του προγράμματος του εθίμου στην τάξη. Η γνώση των παιδιών για την παράδοση ήταν περιορισμένη στα έθιμα τα πιο διαδεδομένα (όπως το βάψιμο των αυγών το Πάσχα, τα Κάλαντα στα Χριστούγεννα).

Το σημαντικό είναι ότι οι λύσεις που προσπάθησαν να δώσουν τα παιδιά αντικατοπτρίζουν στη σημερινή εποχή της τεχνολογικής ανάπτυξης, της υπερπληροφόρησης, του κυρίαρχου ρόλου των ΜΜΕ, της σύγχρονης παγκόσμιας ηλεκτρονικής πραγματικότητας. Αυτό φάνηκε και όταν μίλησαν για προσωπικές εμπειρίες σε σχέση με το νερό όπου εκτός των άλλων περιστατικών έγινε αναφορά σε

παιδική σειρά της τηλεόρασης (ο μάγος Δρακουμέλ εξαφάνισε το νερό της λίμνης για να πιάσει «τα στρουμφάκια» δηλαδή τους κατοίκους της).

«Ξαφνικά, οι δράκοι του παραμυθιού και τα φαντάσματα των παραδόσεων έμοιαζαν με άκακα πλάσματα μπροστά στις σύγχρονες λάμιες και τους βρυκόλακες, τη βία που δηλαδή που κατακλύζει την οθόνη με διάφορες μορφές και προκαλεί τραυματικές εμπειρίες στη διαδικασία κατασκευής της ταυτότητας. Η τηλεόραση έγινε ο βασικός τροφοδότης με πολιτισμική ύλη.»⁷⁹

Οι ευθύνες όμως δεν χρεώνονται αποκλειστικά στην τηλεόραση · είναι συνδυασμός της τεχνολογικής ανάπτυξης, του κυρίαρχου ρόλου των ΜΜΕ, του αναλυτικού προγράμματος του σχολείου και του ρόλου της οικογένειας.

Όπως διαπιστώθηκε από τη μελέτη του αναλυτικού προγράμματος η παράδοση έχει περιοριστεί στο σχολείο μέσα από κάποια κείμενα της γλώσσας. Η γνωριμία και εξοικείωση με την παράδοση (εκτός αναλυτικού προγράμματος) εναπόκειται στην κρίση του εκπαιδευτικού.

Αυτό συμβαδίζει με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των παιδιών για την τεχνολογία εξαιτίας της περιθωριοποίησης της παράδοσης στο πρόγραμμα.

Μέσα από τη βιωματική μάθηση (παιχνίδι ρόλων, αφήγηση εθίμου, αναπαράσταση) τα παιδιά οδηγήθηκαν στην εύρεση λύσης. Καθώς η τεχνολογία είναι μέσα στα ενδιαφέροντα τους, αναφέρθηκαν στις τεχνολογικές λύσεις μέσα από την παράδοση. Η ευαισθητοποίηση των παιδιών με την παράδοση είναι δυνατή με τις κατάλληλες δραστηριότητες.

Μέσα από την ευαισθητοποίηση των παιδιών με την παράδοση, τα παραμύθια, τις αφηγήσεις και τις παροιμίες είναι δυνατή η τόνωση της δημιουργικότητας, ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου, η οργάνωση της σκέψης και της κρίσης – αντίληψης μέσα από τους ρόλους στα δράματα. Μέσα από την παράδοση, είναι εφικτή η εξάσκηση των παιδιών στην επίλυση προβλημάτων στο πλαίσιο των δρώμενων έτσι ώστε να τα καταφέρνουν και στην καθημερινή ζωή, η δημιουργία στόχων, ο έλεγχος αξιών της ζωής.

Τα παιδιά δεν έχουν αποκτήσει συνείδηση της ιστορίας κάνοντας συγκρίσεις του παρελθόντος με το παρόν. Δεν έχουν έρθει σε επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά, έτσι ώστε να αναγνωρίζουν τη συνέχεια του χθες με το σήμερα.

⁷⁹ Αυδίκος, Ε.Γ., «Ο Παππούς-Αφηγητής και το Νηπιαγωγείο», *Ημερίδα: Το Παραμύθι και η Εκπαίδευση*, Φλώρινα 1994, σελ.199-200

Η γνώση της ταυτότητας για κάθε άτομο είναι σημαντική καθώς γνωρίζοντας το παρελθόν είναι δυνατή η διαμόρφωση του παρόντος και ο σχεδιασμός του μέλλοντος με σιγουριά.

Γνωρίζοντας την ιστορία και τον πολιτισμό είναι δυνατό να βοηθηθούν τα παιδιά να μετατρέψουν τα στοιχεία του παρελθόντος σε εφόδια για το παρόν και το μέλλον για ένα καλύτερο αύριο.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Frazer J., *Ο Χρυσός Κλώνος. Μελέτη για τη Μαγεία και τη Θρησκεία*, (Μετάφραση: Μπονίτα Μπικάκη), εκδ. Εκάτη, Αθήνα, 1990, τομ. Α
2. Lloyd G., *Magic, Reason and Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979
3. Nilsson M., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Θρησκείας*, (Μτφ. Παπαθωμοπούλου Α.), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1997
4. Nilsson M., *Ελληνική Λαϊκή Θρησκεία*, (Μετάφραση Ι. Θ. Κακριδή), Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Αθήνα, 1953
5. Wittgenstein L., *Γλώσσα, Μαγεία και Τελετουργία*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1990
6. Άλκηστις, *Μουσεία και Σχολεία, Δεινόσαυροι κι Αγγεία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995
7. Άλκηστις, *Το βιβλίο της Δραματοποίησης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998
8. Άλκηστις, *Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000
9. Αναγνωστόπουλος Β., *Λαϊκοί Θρύλοι και Παραδόσεις για Παιδιά*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1999
10. Ανδριώτης Ν., *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 1967
11. Αργυριάδη Μ., *Το Παιδί Μέσα στον Κύκλο του Χρόνου*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1997
12. Αυδίκος, Ε., «Ο Παππούς - Αφηγητής και το Νηπιαγωγείο», *Ημερίδα: Το Παραμύθι και η Εκπαίδευση*, Φλώρινα, 1994
13. Βακαλούδη Α., *Η Μαγεία ως κοινωνικό φαινόμενο στο πρώιμο Βυζάντιο*, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 2001
14. Βαλταδώρος Γ., *Η Βιρβιρίτσα και άλλα διηγήματα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον Εστία, Αθήνα, 1989

15. Βαρβούνης Μ., *Δρώμενα: Σύγχρονα Μέσα και Τεχνικές Καταγραφής τους*, Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων Κομοτηνής, Α' Διεθνές Συνέδριο, Κομοτηνή, 1996
16. Βήκας Β., «Έθιμα παρά τοις Βλαχοφώνοις», *Λαογραφία*, Τ. 6 σελ.179, 1917
17. Γρίσπος Π., «Μαγικά και δεισιδαίμονες συνήθειαι Χαλκιδικής», *Λαογραφία*, Τ. 11 σελ 274, (1934-1937)
18. Δέλτσου Ε., «Ο 'Ιστορικός Τόπος' και η Σημασία της 'Παράδοσης' για το Έθνος-Κράτος», *Εθνολογία*, Τ. 4, σελ. 108-121, Αθήνα, 1996
19. Δραγούμης Ι., «Ελληνικός Πολιτισμός», στο βιβλίο του Κ. Τσάτσου κ.α, *Η Ελληνική Παράδοση*, εκδ. Ευθύνη – Κείμενα της Μεθορίου, Αθήνα, 1979
20. Ζωγράφου Μ., «Ευετηρικά Λαϊκά Χορευτικά Δρώμενα: Μια Πρώτη Ανάγνωση», *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές Μορφές και Σύγχρονες Εκφράσεις, Πρακτικά Α' Συνεδρίου (Κομοτηνή 1994)*, Υπουργείο Πολιτισμού-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996
21. Θρακιώτης Κ., *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*, εκδ. Ρήσος, Αθήνα, 1991
22. Θωίδης Δ., Περπερούνα, «Έθιμο σε Περίόδους Ανομβρίας για την Πρόκληση Βροχής».από το βιβλίο του Eckert G., «Το Κορίτσι της Βροχής. Μια Μακεδονική-Καυκασιανή Παράλληλη», περ. *Εταιρία*, τεύχος 36, Φλώρινα, Δεκέμβριος 2001
23. Κακούρη Κ., *Προϊστορία του Θεάτρου-Από τη Σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αθήνα, 1974
24. Κανδηλάπτης-Κάνις Γ., «Μαγικά Συνήθειαι. Έθιμα κατά την Ανομβρίαν εν Πόντω», *Λαογραφία*, Τ. 16 σελ. 269, 1956
25. Κουκουλές Φ., *Βυζαντινών Βίος και πολιτισμός*, Collection de l'Institut Francais d'Athenes, τομ. Α', τευχ. ΙΙ, Αθήνα, 1948
26. Κυριακίδης Σ., *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α'. Μνημεία του Λόγου*, Ακαδημία Αθηνών. Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου, Αθήνα, 1965
27. Κυριακίδου – Νέστορος Α., *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας – Κριτική Ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1978
28. Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 1993

29. Λέτσας Α., *Μυθολογία της Γεωργίας*, τομ. Α, Θεσσαλονίκη, 1949
30. Λουκάτος Δ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα, 1992
31. Λουκάτος Δ., *Σύγχρονα Λαογραφικά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα, 2003
32. Μάνεσης Σ., *Ο Κύκλος του Χρόνου (εθιμικά – λατρευτικά - μετεωρολογικά)*, Αθήνα, 1981
33. Μέγας Γ., «Αναστενάρια και Έθιμα Τυρινής Δευτέρας», *Λαογραφία*, Τ. 19 σελ.491, 1960
34. Μέγας Γ., *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα, 1978
35. Μέγας Γ., *Ελληνικαί Εορταί και Έθιμα της Λαϊκής Λατρείας*, Αθήνα, 1976
36. Μερακλής Μ., *Ελληνική Λαογραφία-Ήθη και Έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1986
37. Μερακλής Μ., *Ελληνική Λαογραφία-Κοινωνική Συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Η' Έκδοση, Αθήνα, 1998
38. Μερακλής Μ., *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα, 2001
39. Μερακλής Μ.Γ., *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993
40. Μερακλής Μ.Γ., *Νερό φρέσκο που ξεπήδαγε από τους αιώνες. Η χθόνια φύση του νερού*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Το Νερό πηγή Ζωής, Κίνησης και Καθαισμού, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης / Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, Δεκέμβριος 1997
41. Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, 1998
42. Νάκου Ε., *Τα Παιδιά και η Ιστορία. Ιστορική Σκέψη, Γνώση και Ερμηνεία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2000, σελ. 216 (Βλ. Ανδρούσου Α., «Διαπολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική πρακτική», στο Α. Βαφέα (συντ.), *Το Πολύχρωμο Σχολείο -Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη*, Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης «Σχεδία» και Bernard Van Leer Foundation, Αθήνα 1996)
43. Οικονόμου Ι., «Η Περπερούνα εν Χαλκιδική», *Λαογραφία*, Τ. 4 σελ.736 (1912-1913)
44. Παπαθανασόπουλος Θ., *Το Δίκαιο των Υδάτων*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Το Νερό πηγή Ζωής, Κίνησης και Καθαισμού, Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης / Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, Δεκέμβριος

1997

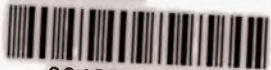
45. Παπαστεφάνου Ι., «Μαγικές Ενέργειες για Πρόκληση Βροχής στο Αρμενοχώρι», *Εταιρία, Περιοδική Έκδοση της Εταιρίας Γραμμάτων και Τεχνών Φλώρινας*, τευχ. 36, Φλώρινα, Δεκέμβριος 2001
46. Πούχγερ Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη)*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 1989
47. Ρωμαίος Κ., *Κοντά στις Ρίζες, Έρευνα στον Ψυχικό Κόσμο του Ελληνικού Λαού*, 2^η Έκδοση, Αθήνα, 1980
48. Σκαρτσής Σ., *Η Επωδή*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1994
49. Σκαρτσής Σ., *Το Δημοτικό Τραγούδι*, τομ. Β', εκδ. Πατάκη Αθήνα, 1994
50. Σκουτέρη-Διδασκάλου Ε., «Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές Μορφές και Σύγχρονες Εκφράσεις, Πρακτικά Α' Συνεδρίου (Κομοτηνή 1994)*, Υπουργείο Πολιτισμού-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού, Αθήνα 1996
51. Σλίνης Μ., «Αγροτικά Έθιμα Δρυμού Μακεδονίας», *Λαογραφία*, Τ. 12 σελ. 97 (1938-1948)
52. Χριστιάς Ι, *Εισαγωγή στην Επιστήμη της Αγωγής*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2001

8. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Φωτογραφία εθίμου Περπερούνας στην Καστανιά Στυμφαλίας
2. «Περπερούνα». Ο χορός της «Ντουντουλίτσα» στα Λαϊνά. Σχέδιο του ζωγράφου Hermann Kohlmann
3. Αναπαράσταση του εθίμου «Ντούντουλας»
4. Σλαβικής προελεύσεως αναπαράσταση της Dodola
5. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών
6. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών
7. Φωτογραφία των μαθητών ΣΤ' Τάξης 15^{ου} Δημοτικού Σχολείου Αχαρνών
8. «Παιχνίδι Ρόλων»
9. Δείγμα ερωτηματολογίου από το πρόγραμμα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

004000102079